BABJI MLIN

Prispevek k motiviki slovenskih panjskih končnic

Niko Kuret

Ni ga skoraj bilo starega čebelnjaka, ki bi na eni izmed končnic ne imel naslikanega »babjega mlina«. Slika je še danes splošno znana: prikazuje fantastično pripravo, ki stare ženske pomladí. Ljudski humor z neprikrito satirično ostjo veje s teh upodobitev. Študij pa pokaže, da je jedro motiva čisto drugačno.

»Babji mlin« je le ena izmed verzij starodavnega *motiva o pomlajenju*. Človek se pomladí z *vodo*, pomladí se z ognjem — in sicer ga *pretopijo* ali *prekujejo* — in pomladí se naposled v *mlinu*. O tem govore številni pripovedni obrazci, to upodablja likovna umetnost. Manj znano je, da se nekatere verzije prikazujejo tudi v mimično-dramatski obliki.

O vsem tem naj dado naslednja izvajanja zgoščen pregled.

I. »Babji mlin« v ljudskem slovstvu

Pripovedne obrazce z ljudskim motivom pomlajenja je zbral najprej Oskar Dähnhardt,[1] dopolnila sta ga Bolte in Polívka,[2] dokončen pregled pa naj bi nudila Aarne-Thompson ter Stith Thompson.[3] Nobeden pa, žal, nima slovenskega gradiva iz 19. stoletja, da ne omenim novih zapisov s slovenskega in hrvaškega ozemlja iz zadnjih let. Imenovani avtorji tudi niso upoštevali zbirke 155 obrazcev

[1] Oskar Dähnhardt, Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden. Bd. II, Sagen zum Neuen Testament. Leipzig u. Berlin 1909, 154 sl.

[2] Bolte-Polívka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. III. Leipzig 1918. Nr. 147: Das junggeglühte Männlein, 195—199.

[3] Aarne-Thompson, The Types of the Folk-Tale. Helsinki 1928 (= FF Communications 74), No. 753 (Christ and the Smith). — Stith Thompson, Motif-Index of Folk-Literature. Helsinki 1936 (= FF Communications 117); Type A 191 (Goddess's self rejuvenation when old), Type B 594 ss. (Rejuvenation by animal), Type D 1338 ss. (Rejuvenation by magic object), Type D 1880 ss. (Magic rejuvenation) [vmes D 1886 Rejuvenation by burning!] in še J 2411.1 (Imitation of magic rejuvenation unsuccessful).

tega motiva, ki jih je 1912 objavil C. Marstrander[4] in nanjo prvi opozarja Carl-Martin Edsman.[5]

Z verzijo pomlajenja v mlinu je prva verzija, pomlajenje *z vodo*, le v rahli zvezi,[6] zato se z njo podrobneje ne bom ukvarjal. Pač pa je za razvoj verzije pomlajenja v mlinu bistvene važnosti verzija pomlajenja *v ognju*. Ljudska vera v pomlajevalno moč ognja je zbajala številne pripovedne obrazce. Če starega človeka v ognju pretopiš ali prekuješ, to ne more biti človeško delo. Tudi ogenj, ki pri tem služi, je komaj da navaden ogenj. Zato je pripisalo ljudsko izročilo ta posel ali samemu *vragu*, ki se zanj poslužuje svojega peklenskega ognja,[7] ali pa *božanstvu*, Kristusu, in *svetnikom*, sv. Petru, posebno pa sv. Eligiju ali Aloju.[8] Že Matija Valjavec je zapisal 1839 pripovedko o »Sv. Kovaču Aloju«, J. Trdina pa 1881 pripovedko o »Kovaču v luni«, kjer pripoveduje, kako »Kristus prime staro mater in jo vrže v ogenj. Začne goniti meh in čez nekaj časa skoči kovačeva mati iz žerjavice mlada in lepa, kakor je bila takrat, ko je šla k poroki«.[9] Še dandanes je znana okoli Rake pri Krškem govorica o pomlajenju z ognjem. Če se hočejo prikupiti stari ženski, kako da se je pomladila, jo v šali vprašajo: »Ste šli u taka pîeč: stara pejd nûot, mlada pa van?« Ni pa znan izraz »babja peč«; za »táko« peč sploh posebnega naziva nimajo.[10]

[4] Carl Marstrander, Deux contes irlandais, v: Miscellany presented to Kuno Meyer, ed. by O. Bergin and C. Marstrander. Halle 1912, 371—486. — Delo mi za zdaj ni bilo dostopno, zato še ne morem povedati, ali je morebiti M. upošteval dotlej objavljene slovenske obrazce.

[5] Carl Martin Edsman, Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: Contes, légendes, mythes et rites. Lund 1949 (= Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten in Lund, 34). — Za knjigo dolgujem zahvalo univ. prof. dr. Milovanu Gavazziju v Zagrebu.

[6] Poleg vode dadó pomlajenje tudi nekateri rastlinski sokovi (glej Grimm: Der Machandelboom). O obeh sredstvih, o vodi in rastlinah, ki da imajo pomlajevalno moč, je zbral bajke in pripovedke August Wünsche, Die Sagen vom Lebensbaum und Lebenswasser. Altorientalische Mythen. Leipzig 1905. — Naš slovenski pomlajevalni studenec je »Gospodična« pod vrhom Sv. Jere (sedaj Trdinovim vrhom) na Gorjancih. Prim. pripovedko Janeza Trdine o tem (Zbrano delo VI, Ljubljana 1954, 73—75).

[7] J. Bolte, Zwei böhmische Flugblätter des XVI. Jahrhunderts, v: »Archiv für slawische Philologie« 18 (1896), 126—137.

[8] Gl. op. 1—4.

[9] J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Celje 1930, 66—67. — Trdina, LZ I (1881), št. 38. — Valjavec, SG IV (1839), 73. — V novejšem času (1940) je zapisal inačico Milko Matičetov v Beneški Sloveniji (»Slovensko folklorno gradivo iz Tera.« Št. 13. Rokopis). Prijaznosti asistentke Instituta za narodnu umjetnost v Zagrebu Maje Bošković-Stulli jeve pa dolgujem sporočilo, da je bila takšna legenda zapisana 1952 v Martinčićih, kotar Buje (»Kovač štrigo i Bog«, zap. Ivo Jardas, »Pjesme, priče, vjerovanja i običaji kotara Buje«, rkp. Instituta za narodnu umjetnost v Zagrebu, št. 79).

[10] Povedala Amalija Oberč, stara 36 let, iz Rake pri Krškem. (Moj zapis maja 1955.) — Po pozornosti asist. Maje Bošković-Stulli jeve iz Zagreba sem dobil še ta zapis prof. Iva Jardasa: »Kad bi se nekad, pred svojih pedeset godina, koji starac, u Marčeljima, istočna Kastavština, nekih

Iz verzije pomlajenjà v ognju so nastale predstáve o čudežnem *mlinu*, ki so sprva v zvezi z motivom *»vražje* kovačnice«. Po nekih obrazcih semeljejo namreč v takšni kovačnici stara dekleta in starce v kašo, to pa stresejo v kad mleka, kjer se nato pomladijo.[11] V nemških deželah velja kovačnica sploh za vragovo območje. Ko kovač neha delati, kuje baje vrag naprej. Zato udari kovač, preden začne in ko konča svoj posel, trikrat po praznem naklu. Na drugi strani nastopa vrag tudi kot graditelj mlinov.[12]

Pripovedni obrazci o čudežnem *mlinu*, kjer človeka semeljejo ali mu vsaj gube obrusijo, da se pomladí, so v ljudskem slovstvu komaj znani. Med obrazci Thompson D 1886 jih je menda nekaj, kakor je ugotovil C. M. Edsman, četudi so označeni z »Rejuvenation by burning«.[13] Obrazci mi niso dostopni, zato o njih več ne morem povedati. Pojem pomlajevalnega mlina se je ustalil kot *»babji mlin«*, ta pa je v ljudskem slovstvu znan predvsem kot *rek*. Tako so, postavim, češki Nemci uporabljali rek »spraviti (koga) v babji mlin, kjer stare ženske pomladijo in hudobne premeljejo«.[14] Taki reki so znani marsikje tudi po slovenskem ozemlju. Pred menoj je zapis z Dobênega blizu Ljubljane: »En móž je prnésu stáro žêno u kóš. Jo i nésu u málən. Iz nêga je stáro smələ̀u. Je umáda vən pršùà. So rêklə, če i kakšna prou stára ženska buà: Ta b blà (!) tud dôbra za mlét!«[15]

Včasih so vezani takšni reki na določen *kraj*. J. Bolte, ki se je ob nekem dramatiziranem tirolskem »Babjem mlinu« iz 1814 prvi pobavil s tem motivom,[16] navaja kot primer za to švabski kraj Tripstrill: »Zu Tripstrill in der Pelzmühle, in der man die alten Weiber mahlt, daß sie wieder jung werden.« »Die Pelz- (tudi: Bälz-)Mühle« se pojavlja tudi v Zgornji Avstriji. Podoben primer je — na prvi pogled — govorica o »babjem mlinu« v Zgornjem Vrhpolju pri Šentjerneju na Dolenjskem.

---

osam kilometara iznad Rijeke, tužio da je star, mladi bi mu rekli: ‚Barba, hote va fundariju, pak te vas tamo pomladit!'« (Fundarija je bila slavna tovarna torpedov na Reki.) V »fundariji« so iz dveh starih napravili enega mladega (»dva stari hite va jenu peć, pak ž nje pride vanka jedan mlad«)!

[11] Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens IX, Berlin u. Leipzig 1934—1935, p. b. »Schmiede« [Jungwirth], 265—267. — Dähnhardt II, 154 sl.

[12] Thompson G 303.9.1.3 (= Wünsche 38 sl.).

[13] Edsman 32 in 151 sl. — Znan mi je obrazec: Poredno deklico semelje mlin v starko in starko spet v deklico: Colshorn, Märchen und Sagen, 1854, Nr. 31: »Waldminchen« (iz Hannovra).

[14] Wander, Deutsches Sprichwörterlexicon, 5, 72: »Auf die Weibermühle bringen, wo man alte Weiber jung macht oder die bösen umgemahlen werden.« Navaja Dähnhardt II, 155.

[15] Povedal decembra 1934 Stane Ručigaj, star 50 let, Dobeno št. 1. (Poročilo Marije Jagodic, kustosa Etnografskega muzeja v Ljubljani.) — 73-letni Martin Lipičnik iz Šmartnega v Rožni dolini pri Celju mi je povedal aprila 1935: »Če je bilo pri kakšni družini preveč hčerá, so imeli navado reči, da bi jih bilo treba nekaj odnesti v mlin in jih semleti.«

[16] Joh. Bolte, Die Altweibermühle. Ein Tiroler Volksschauspiel, v: »Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen« LIII. Jgg., CII. Bd. (N. S. II. Bd.), Braunschweig 1899, 241—266.

Vsa šentjernejska dolina pozna »vrhpoljski babji mlin«. Govorica pa je, kakor bomo videli, novejšega izvora.

»Babji mlin« dobi že zgodaj dostop tudi v umetno slovstvo. Že Fischart je objavil 1577 pesnitev s slikami »Grille krottestisch Mül«.[17] A šele čez 400 let ga povzame posredno Peter Rosegger v neki svoji črtici z Gornjega Štajerskega (»Die Oltweiber-Mühl«). Navihani strugar Jocherl razširi glas, da zna stare ženske pomlajati. Ko pa se zbero pri njem, se izkaže, da jih je le pošteno potegnil.[18] Pod vplivom slikovnic o »babjem mlinu« je napisal švedski pesnik E. A. Karlfeldt pesnitev »Čudežni mlin«.[19]

II. »Babji mlin« v likovni umetnosti

Podobe »babjega« mlina so izredno številne. Njihove predhodnice se krijejo z verzijami motiva v ljudskem slovstvu. Pomlajenje *v vodi* je upodobil že v 15. stoletju Lukas Cranach na sliki velikega formata, kjer vidimo pomlajevalni studenec v obliki ribnika:[20] na enem bregu stopajo vanj starke, na nasprotnem prihajajo iz njega zale mladenke. Pomlajenje *z ognjem,* ki dobi svoj likovni izraz v *péči* (topilnici) in *kovačnici,* srečujemo na najstarejših slikovnicah (16. stoletje). Ker je pomlajevalna *peč-kovačnica* razvojno tik pred mlinom in je ikonografska zveza med obema evidentna, jo moram upoštevati. Še prej pa naj se na kratko ustavim pri poljudni likovni obliki za obe, ker je bila v slovenski etnografiji komaj kdaj omenjena, čeprav je segala s svojim vplivom — kakor bomo videli — tudi na slovensko ozemlje. Ta likovna oblika so bile slikóvnice (Bilderbogen, imagerie populaire).[21]

Začetke slikovnic predstavljajo kolorirani lesorezi manjšega — nabožne »podobice« — in večjega — »hišni blagoslovi« itd. — formata. Ker sovpadajo z začetki tiskarstva, se slikam kmalu pridruži besedilo. Konec 15. stoletja se na njih že pojavijo tudi svetne snovi. Slikovnice so dobile vlogo današnjega ilu-

[17] C. Wendeler, Zu Fischarts Bildergedichten, v: »Archiv für Litteraturgeschichte« 7 (1878), 308. — Navaja Bolte, Altweibermühle 242.

[18] Peter Rosegger, Stoansteirisch. (Schriften in steirischer Mundart, 3.) 1896, 185.

[19] Edsman 74.

[20] Lukas Cranach (1472—1553), »Der Jungbrunnen«. Sliko objavlja, na primer, »Die Kunst« 45, München 1922, str. 12—13. — Opozorilo dr. Emilijana Cevca, Ljubljana.

[21] Gl. o njih predvsem: Wilhelm Fränger, Materialien zur Frühgeschichte des Neuruppiner Bilderbogens, v: »Jahrbuch für historische Volkskunde und ihre Grenzgebiete«. Berlin 1925, 232 sl. — Dalje: Adolf Spamer, Die Deutsche Volkskunde II, Leipzig 1935 (2. izd.), 477 sl. — Iz zasebnega sporočila mi je znano, da pripravlja W. Fränger izčrpno delo o slikovnicah. Žal, so mi večidel neznane izvennemške (francoske, holandske, belgijske, ruske i. dr.) slikovnice in nedostopna tudi dela o njih (Van Heurck, Boeckenboogen, Champfleury, Perrout, Rovinskij). Pač pa mi je prišel v roke — po prijaznem posredovanju rektorice Gertrude Weinholdove, Berlin-Nikolassee — katalog razstave »Bunte Bilderbogen« (francoske, belgijske, holandske in nemške slikovnice iz 19. stoletja), ki jo je priredil Clemens-Sels-Museum v Neussu v Zahodni Nemčiji od 17. oktobra 1954 do 20. februarja 1955. Uvod vsebuje mnogo zanimivega.

striranega časopisja. V 17. stoletju se je izvedla ločitev po kakovosti. Posihmal so bili namenjeni vrhnji družbeni plasti po mestih umetniško više stoječi *bakrorezi*, medtem ko je podeželsko ljudstvo segalo slej ko prej najrajši po koloriranih *lesorezih*. V 19. stoletju pa je oboje izpodrinila *litografija*.

Med vodilnimi založbami slikovnic v Evropi je bila francoska tvrdka Pellerin v Épinalu (Lorena), poleg nje slovijo še dve ali tri iz Francije ter nekatere iz Belgije in Holandske. Verjetno je, da so prihajale k nam predvsem nemške slikovnice. V Nemčiji je deloval v 17. stoletju Paulus Fürst, »der Bildermann« iz Nürnberga, po 1790 pa se je razmahnila v Neu-Ruppinu na Pruskem zlasti založniška rodbina Kühnov. Njena dejavnost je dosegla pod Gustavom Kühnom neverjeten razmah. Za 1832 je izpričan promet nad 1 milijona slikovnic, za katere je imela takratna skromna Kühnova tiskarna okoli 1000 plošč za lesoreze in kamnov za litografije na zalogi (ena izmed slikovnic te dobe nosi zaporedno številko 1030). Nekateri listi so dosegli tudi do 200.000 izvodov naklade; slikovnic, ki so prikazovale dogodke iz vojske 1870/71, so prodali 3 milijone. Slikovnice so bile naprodaj po kramarijah, po semnjih in pri krošnjarjih, ki so jih raznašali daleč naokoli.

Tudi evropski sever je imel svoje slikovnice, dasi jih literatura kaj redko upošteva. V Rusiji so izhajale slikovnice skozi vse 19. stoletje, opisal jih je D. Rovinskij.[22] Posebno zvrst slikovnic imajo Švedi — »kistebrev«, slike, ki so jih lepili skrinjam na notranjo stran pokrova.[23]

A. Tuje podobe »babjega mlina«

a) Babja peč-kovačnica

Najstarejša ohranjena slikovnica te vrste je koloriran lesorez [1], ki je izšel sredi 16. stoletja v Augsburgu. Prvič ga je opisal J. Bolte:[24]

Velika peč. Vanjo meče mož svojo staro ženo. Zunaj prihajata iz peči dve lepi mladi ženski. Neki starec je prijel svojo pomlajeno ženo in plačuje lastnika peči. Dva druga starca nosita oziroma vozita svoji stari ženi k peči. — Besedilo:

Seht, liebe Herrn, das muss ich lachen,
Dass ich die alten weyber jung kan machen.

Tej sliki je podoben koloriran lesorez [2], ki je izšel 1594 v Pragi. Tudi tega naj ponazori kratek opis po J. Bolteju:[25]

Velika zidana peč, iz katere udarja plamen. Po lestvi na desni se vzpenjajo kvišku trije možje, ki nosijo stare žene in jih mečejo v ogenj; četrti vozi svojo staro ženo na samokolnici k peči, medtem ko se bliža peta starka sama ob berglah. Iz spodnje odprtine peči prihajata dve goli dekleti, ki ju pražnje oblečen mladenič udvorljivo sprejema. V ozadju levo stopa mlad par veselo proti cerkvi. — Besedilo:

[22] Д. Ровинскій, Русскія народныя картинки, I—V. С. Петербургъ 1881 (= Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ, 23—27). Navaja Edsman 72.

[23] C. U. Palm, Galma svenska kistbref, v: »Ord och Bild« 8 (1899), 289—299. — Navaja Edsman 69, op. 23.

[24] Gl. op. 7.

[25] Prav tam.

Patř každý yak toto welké Vměnij,
Že se staré Baby w Mladicé měnij.
Kdožs mladý a steyskák se s starau Babau,
Nepohrdegž tohoto Mistra radau.

Iz Rusije so znani trije primerki slikovnic z »babjo pečjo«, ki jih je opisal D. Rovinskij.[26] Ena izmed njih je iz druge polovice 19. stoletja in nosi naslov »Holandski zdravnik in dobri lekarnar, pomlajevalec starih žensk« [3].

Holandski zdravnik stoji na levi in drži debelo gorjačo v roki. Starka mu izroča pismo, ki je na njem napisano »90 let«. Z desne prihajata dva moška, ki vozita na samokolnicah nekaj starih žensk. V ozadju sta dve velikanski peči, ki iz njiju švigajo plameni. Poleg njiju goni pomočnik kovaški meh, drugi pa nosijo slečene starke po stopnicah v peč in jih mečejo vanjo. Spodaj skakljajo pomlajene ženske iz peči. — Besedilo pod sliko je govor »modrijana«, ki hvali svojo čudno »mašino« in svoje »orodje«.

Rovinskij je imel to slikovnico v svoji lastni zbirki, druga iste starosti je bila v zbirki nekega Olsuvjeva. Rovinskij je poznal še tretjo iz dobe okoli 1830—1840, ki je prikazovala isti prizor, le z obratno razvrstitvijo figur.

b) Babji mlin

Šele 100 let po prvi podobi »babje pečí-kovačnice« se nam pojavi prva znana podoba »babjega mlina«. Od začetka 17. stoletja do konca 19. stoletja sem mogel zaslediti doslej nad deset primerkov.

Najstarejše primerke »babjega mlina« je opisal J. Bolte.[27] Pri opisovanju prvih šestih primerkov sledim zato v glavnem njemu.

Prvo podobo, GAB-ov bakrorez ([4], naša sl. 2), datira J. Bolte okrog 1630. Sliko pojasnjujeta naslov »Windmühl, auf welcher Alte Weiber Jung gemahlen werden« in daljša pesem. Kopijo [5] te podobe je izdal nürnberški bakrorezec Paul Fürst (pred 1650); imenoval jo je »Künstliche Winnd-Müll« in dodal opis v nevezani besedi.

Še v istem stoletju, 1672, dobimo »babji mlin« v angleškem lesorezu, ki močno poenostavljen ([6], gl. našo sl. 3) v celoti spominja na mojstrski GAB-ov bakrorez. Objavljen je bil v knjižici z naslovom »The Merry Dutch Miller and New Invented Windmill ... London ... 1672«.[28] »Šaljivi« mlinar se torej predstavlja Angležem kot *Holandec*, na kar se bom pozneje še povrnil. Poudariti želim okolnost, da je mlin na najstarejših slikovnicah vedno *mlin na veter*, ki ga pozna predvsem Zahodna Evropa!

Samo po citatu pozna J. Bolte še neki augsburški bakrorez iz 18. stoletja, ki da kaže »Die berüchtigte, das alte Frauenzimmer so glück-

[26] Rovinskij 440 sl. — Po Edsmanu 72.

[27] Gl. op. 16.

[28] Ashton, Humour, Wit and Satire of the Seventeenth Century. London 1883, 280. Navaja Bolte, Altweibermühle 246.

STARE SLIKOVNICE Z MLINOM NA VETER

Sl. 2 (levo): *Slikovnica [4]* (gl. str. 176). - Iz: »Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Litteraturen« LIII (1899), 243

Sl. 3 (desno): *Slikovnica [6]* (str. 176). Iz: »Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Litteraturen« LIII (1899), 246

Sl. 4 (levo): *Slikovnica [10]* (gl. str. 177). — Iz: Ed. Fuchs, Illustr. Sittengeschichte III. München (1912), 137

Narodna in univerzitetna knjižnica
Ljubljana

lich umschaffende Bälz-Mühle« [7], pa oljnato sliko brez navedbe starosti, predstavljajočo notranjščino mlina [8].

Iz dobe okoli 1800 je videl J. Bolte v Germanskem muzeju v Münchenu še bakrorez z naslovom »Die Kunstmühle alte Weiber jung zu machen« (Joh. Trautner, No. 261) [9] in sledečima verzoma:

Die Weiber steigen hier zur Kunstmühl alt empor
Und kommen andrer Seits jung wiederum hervor.

Od te slike se najbrž razlikuje nürnberški bakrorez iz 1810, ki ga je objavil Eduard Fuchs ([10], gl. našo sl. 4).[29]

Iz iste dobe je kolorirani lesorez [11], čigar en izvod v izvirniku sem dobil po posebni prijaznosti v Ljubljano na vpogled marca 1933 iz Berlina.[30] List ima format 42 × 34 cm, slika sama pa velikost 30,7 × 24,2 cm (gl. našo sl. 3). Slikovnica nima označenega ne izdajatelja in ne kraja izida. Nad gornjim desnim robom slike je označba s svinčnikom: »1810«. Noše na sliki se s to letnico ujemajo. Kot posebnost moram podčrtati, da je to najstarejša slika »babjega mlina« z *vodnim mlinom*, kar jih doslej poznam.

Zanimiv pregled nemških slikovnic po stanju 1836 nam je zapustil Carl Rosenkranz.[31] Poznal je v svojem času slikovnice z — »moškim« in z »babjim« mlinom, le-tega v različnih inačicah. Meni dostopna literatura pa »moškega« mlina sploh ne navaja! Znano mi je pač, da je izdal Gustav Kühn 1820—1830 »Babji mlin« [12], ki sem ga našel v literaturi že dvakrat reproduciranega.[32] Da prihranim reprodukcijo, naj sledi kratek opis:

Neznani umetnik je združil na tej poli elemente z nam že znanih slikovnic [4], [6], [10] (sl. 2—4). Mlin na veter z zunaj stoječim mlinarjem in lijakom na zunanji strani mlina spominja na nürnberški vzorec [10] (sl. 4), le da so dimenzije normalizirane. Z vseh dosedanjih slik znana okrogla lina, ki skoznjo prihajajo pomlajene ženske, se je spremenila na tej sliki v polkrožna vrata. Figure na sliki so nam znane: mož z ženo na hrbtu, mož s samokolnico, kočija. Tudi žena na skrinji, žena ob berglah, žena ob palici in z mošnjo v rokah nastopajo na nürnberškem primerku [10] iz 1810.

Okoli 1870 je izdal Gustav Kühn novo inačico »babjega mlina«, zaznamovano z zaporedno številko 5772 ([13], gl. našo sl. 6), to pot pa je nadomestil mlin na veter z *vodnim mlinom*, ki smo ga srečali prvič na slikovnici [11] iz 1810 (naša sl. 5). Tudi sicer je spremenil umetnik vso

[29] Eduard Fuchs, Illustrierte Sittengeschichte III: Dar bürgerliche Zeitalter. München (1912), 137.

[30] Zahvalo dolgujem za to ge. rektorici Gertrudi Weinholdovi, Berlin-Nikolassee, ki mi je tudi preskrbela fotografski posnetek slikovnice [13] (naša sl. 6) iz berlinskega »Märkisches Museum«.

[31] Carl Rosenkranz, Zur Geschichte der Deutschen Literatur. Königsberg 1836 (245—287: Die Bilderliteratur der Deutschen). »Es findet sich unter den Bildern sowohl eine Männermühle als eine Weibermühle, letztere in verschiedenen Wendungen« (256).

[32] Objavljata ga W. Fränger 267 in A. Spamer 480, št. 2.

zasnovo. Nove izdaje »babji mlin« pri Kühnu, kolikor vem, ni več učakal.

Da so prihajale slikovnice dolgo dobo na ozemlje bivše Avstrije in s tem tudi k nam, je izven dvoma. Kje in v kakšnem obsegu so jih kupovali naši predniki, ni še nihče raziskoval in bo tudi težko dognati.[33] Kaže pa — mimogrede povedano —, da je študij motivov naših panjskih končnic brez primerjave z velikanskim gradivom nemških in drugih slikovnic nemogoč!

S tem v zvezi bi se ustavil pri motivu »Starostnih stopenj«, ki je bil poleg »Križanja« in »Babjega mlina« že med najstarejšimi Kühnovimi slikovnicami najbolj priljubljen motiv. Takšne slikovnice so visele in najbrž marsikje še vise v okvirih med »tablami« v »kotu« naših kmečkih domov. To izhaja iz ustnega poročila Milka Matičetovega, ki je videl »Starostne stopnje« večkrat po podeželskih gostilnah. Tudi sam se spominjam take »table« iz kmečke hiše v odročnem »Pragozdu« (med Jurkloštrom in Planino).[34] Še več. Zvedel sem, da visi v kmečki hiši v Bohinjski Bistrici »tabla« posebne vrste: pod »Starostnimi stopnjami« je upodobljen na istem listu — »Babji mlin«![35] Na to inačico slikovnice v meni dostopni literaturi doslej sploh še nisem naletel, dokaz, da je število slikovnic v Evropi tako velikansko, da ga v naših prilikah sploh ni mogoče obvladati.

c) Ikonografski elementi na slikovnicah s »pečjo-kovačnico« in »mlinom«

Za študij »babjega mlina« na naših panjskih končnicah je nujno potrebno, da si pregledno predočimo ikonografske elemente navedenih slikovnic, ki so utegnile prihajati tudi k nam.

Predvsem je prevladoval na vseh slikovnicah *mlin na veter*. Vodni mlin dobimo čisto osamljeno na slikovnici [11], ki jo smemo pripisati začetku 19. stoletja (gl. našo sl. 5). Kühnova slikovnica [12] iz okrog 1820—1830 kaže še vedno mlin na veter in šele njegova slikovnica št. 5772 [13] iz okrog 1870 se je odločila končno za *vodni mlin*.

Za pretežno večino slikovnic z »babjim mlinom« je tipična *okrogla lina*, ki skoznjo prihajajo »pomlajene« ženske na dan. Ali naj domnevamo v njej simbol poroda, aluzijo na pot, po kateri zagledajo živa bitja

[33] Treba bi bilo v ta namen pri delu na terenu pogledati vedno tudi inventar slik (»tábel«) v hišnem »kotu«, pa tudi po vaških znamenjih. Zanimanje naših etnografov so vzbujale doslej le izvirne slikarije, tiske smo zanemarjali.

[34] Slika predstavlja različne dobe človeškega življenja od zibelke do groba, upodobljene na stopničasto se dvigajočem in spet padajočem odrišču. — Motiv se pojavi v Nemčiji prvič 1474 (slika Martina Flacha iz Basla) in je bil v 16. stoletju močno priljubljen. Gl. o tem Franz Boll, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Bd. 31, 1913. Navaja A. Spamer, Die Deutsche Volkskunde II, 478.

[35] Poročilo prof. Ceneta Žnidarja, direktorja gimnazije v Hrastniku, bohinjskega domačina.

luč sveta? Če je tako, potem se poznejši oblikovalci zelo verjetno te simbolične aluzije niso več zavedali in so »okroglo lino« sprejemali kot tradicionalno posebnost »babjega mlina«. Okroglo lino vidimo na naših primerih [4], [6], [10] in tudi [11], kjer se prvič pojavi vodni mlin. A še primerek [5] je kopija primerka [4], zato je okrogla lina verjetno tudi na njem.

Na slikah »babjega mlina« srečujemo nadalje vrsto človeških likov, ki prehajajo v *tipičnost*. Prav na vseh meni znanih slikovnicah ([4], verjetno tudi [5], dalje [6], [10], [11], [12] in [13]) nastopa *mož, ki vozi staro ženo na samokolnici*. Na skoraj vseh dobimo *starke, ki se pred mlinom pomenkujejo*. Na polovici primerkov *prinese mož starko štuporamo* v mlin in se nekaj *stark pripelje v kočiji ali s čolnom*. Zanimive so *starke na skrinji* (bogastvo!), *ob palici, ob berglah, vrhu drevesa* (!), ki se ponavljajo na po dveh primerkih. Konvencionalna sta naposled *mož, ki lovi »pomlajeno« ženo*, ko leti iz okrogle line, pa *mož, ki ženo pobira in objema*, konvencionalni so različni *kramljajoči, postavajoči in odhajajoči »srečni pari«*. Zanimiv je pošastno veliki *mlinar s predpasnikom* na primerku [10] (sl. 4). Isti lik je dobil normalne dimenzije na K ü h n o v i slikovnici iz 1820—1830 (primerek [12]).

Na skoraj 300-letni razvojni poti se elementi slike »babjega mlina« znatno spremene samo tedaj, ko stopi *vodni mlin* na mesto starega mlina na veter. To se zgodi samo v dveh meni znanih primerkih — na slikovnici [11] v začetku 19. stoletja (1810?) in na slikovnici [13] iz okrog 1870. Vse drugo več ali manj ostane. Ne samo to. Opisi slik »babje peči-kovačnice« nam povedo, da je *mlin* sam zgolj *nadomestilo za — peč-kovačnico*. Slikovnice so od 17. stoletja dalje zvesto ohranjale like, ki jih kažeta že augsburška [1] in praška [2] »babja peč-kovačnica« iz 16. stoletja!

B. Slovenske podobe »babjega mlina«

a) Panjske končnice

Slovenci lastnih slikovnic nismo imeli, kupovali smo izdelke tujih založnikov. Zato pa smo ustvarjali — vsaj v čebelorejskih predelih Kranjske in Koroške — slavne in v ljudski umetnosti Evrope edinstvene *panjske končnice*. Manjkala jim je sicer razlaga v tiskanem besedilu, zato pa so bile trpežnejše od papirja in razstavljene leto in dan in dolga desetletja vsej soseski. Motivi, ki so jih predstavljale, so bili znani in so se vprav z njimi ohranjali. Ko je stare kranjiče jel nadomeščati novi Žnidaršičev panj, je marsikateri motiv izginil iz ljudske zavesti in ga danes ne znamo več razložiti.[36] »Babjih mlinov« na panjskih končnicah imam

[36] Stanko V u r n i k, Slovenske panjske končnice. »Etnolog« III (1929), 157—178. — Še prej pa: W. S c h m i d v: »Mitteilungen des Musealvereines für Krain« XVIII (1905), 103—108.

v evidenci deset, vendar je to število docela relativnega pomena, ker bi se dalo s podrobnim terenskim raziskovanjem najbrž še dokaj povečati. Meni trenutno znani primerki so naslednji:

[14] — Etnografski muzej v Ljubljani (iz zbirke Čebelarskega društva), inv. št. 49. Datirana 1861. Spodnja polovica močno izprana. Dolžina 39 cm, višina 15,4 cm, debelina 1,5 cm. (Sl. 7.)

[15] — Etnografski muzej v Ljubljani, inv. št. 2348. Brez letnice. Spodnja polovica močno izprana. Dolžina 34 cm, višina 13,6 cm, debelina 1,2 cm. (Sl. 8.)

[16] — Sadnikarjev muzej v Kamniku. Datirana 1869. Dobro ohranjena. Dolžina 21,3 cm, višina 15 cm, debelina 1,6 cm. (Sl. 9.)

[17] — Etnografski muzej v Ljubljani, inv. št. 3164. Datirana 1866. Dobro ohranjena. Dolžina 27 cm, višina 13 cm, debelina 1,4 cm. (Sl. 10.)

[18] — Steirisches Volkskundemuseum v Gradcu, inv. št. 13.471—33.[37] Datirana 1869 (ali 1859?). Močno izprana. Dolžina 29 cm, višina 13,8 cm, debelina 1,2 cm.

[19] — Mestni muzej v Škofji Loki, inv. št. 1181. Brez letnice. Dolžina 25 cm, višina 13 cm, debelina 1,5 cm. (Provenienca: dar gostilničarja Lotriča, Češnjica v Selški dolini 1954, iz njegovega podrtega čebelnjaka; slikar neznan.)[38]

[20] — Panjska končnica iz 1951 pogorelega čebelnjaka Petra Lukanca, p. d. Kotnika, iz Most pri Komendi v kamniški okolici. Izginila.[39]

[21] — Panjska končnica v čebelnjaku Franca Virjenta, p. d. pri Kužnarju, na Kužni (Oševek št. 13), Nevlje pri Kamniku. Datirana 1900. Močno izprana. Dolžina 37,5 cm, višina 26,5 cm; debelina se ne dá izmeriti, ker je panj vstavljen v čebelnjak.[40]

[22] — Etnografski muzej v Ljubljani, inv. št. 2347. Letnica komaj čitljiva (18.7 ?). Slikarija je precej izprana, a konture dobro vidne. Dolžina 27,5 cm, višina 12,5 cm, debelina 1 cm. (Sl. 11.)

[23] — Etnografski muzej v Ljubljani (iz zbirke Čebelarskega društva), inv. št. 243. Letnica nespoznavna (izprana ali izpraskana). Slikarija dobro ohranjena. Dolžina 27,3 cm, višina 13 cm, debelina 1,7 cm. (Sl. 12.)

Prvo vprašanje, ki se nam vzbudi, je: Ali je na naših panjskih končnicah z »babjim mlinom« opaziti kaj vplivov nemških slikovnic s tem motivom? — Poglejmo najprej, kaj upodabljajo.

[37] Gl. rokopis univ. prof. dr. Leopolda Kretzenbacherja, Gradec, v Etnografskem muzeju v Ljubljani (»Eine Sammlung krainerischer Bienenstockbrettchen am Steirischen Volkskundemuseum in Graz«). — Končnica spada v zbirko 33 panjskih končnic iz zapuščine dr. W. Schmida (umrl 24. marca 1951), bivšega kustosa ljubljanskega deželnega muzeja. — Na pobudo L. Kretzenbacherja mi je poslala risarka graškega »Steirisches Volkskundemuseum«, gdč. Maria Leiner, perorisbo končnice v naravni velikosti, ker je zaradi slabega stanja končnice fotografiranje komaj izvedljivo. Naj ji bo tudi tu izrečena moja zahvala! Risbo sem izročil Etnografskemu muzeju v Ljubljani.

[38] Sporočilo ravnateljstva Mestnega muzeja v Škofji Loki, ki je tudi priložilo risbo končnice, za kar se mu zahvaljujem.

[39] Opozorilo dr. E. Cevca, Ljubljana. — Za končnico sem pozvedoval marca 1953 na licu mesta, a brez uspeha. Zapisal sem si le opis slike po pripovedovanju domačih.

[40] Opozorilo kustosa M. Jagodičeve. — Končnico sem si marca 1953 sam ogledal in jo fotografiral.

Že bežen pogled pove, da jih lahko razdelimo v dve izrazito različni skupini. Prva, vsaj v mojem gradivu mnogo številnejša skupina kaže *zunanjščino mlina* (*tip A*, [14] do [21], sl. 6 do 10), druga, v mojem gradivu zelo skromna skupina pa *notranjščino* (*tip B*, [22] in [23], sl. 11 in 12).

Kaj je skupnega *tipu A*? Končnicam [14] do [20] je skupna predvsem *predstava mlina*. Mlin sam je tu zelo preprosto iz desk zbita stavba, ki se na vsaki končnici stereotipno ponavlja. Leva polovica stavbe je večinoma odprta in kaže slabo vidno notranjščino mlina. Desna polovica stavbe je vedno zaprta in ima sredi stene značilno »okroglo lino«. Na desni strani v ozadju za mlinom so vidne nekakšne *lopute*, v manjšem številu primerkov iz mojega gradiva pa *vodno kolo*, ki spominja včasih na kolo s slik sv. Katarine.

Vprav *lopute* mi pričajo, da se je naš ljudski umetnik vzgledoval po predlogi, ki je kazala mlin na veter. Imel je torej pred seboj tujo slikovnico! Mlin na veter mu je bil sam na sebi tuja stvar. Bil je mnenja, da je to, kar kaže slikovnica, pač tipično za »babji mlin«, in je zato naslikal k stavbi »vetrnice«, kakor jih je videl on, in tako, kakor mu je dovoljeval ozki prostor na končnici. Ali sploh lahko rečemo, da se je zavedal, kaj te »lopute« pomenijo? Morda jih je zamenjaval z značilnimi vodnimi kolesi ob savskih mlinih? A ne samo »vetrnice«, tudi »okroglo lino«, ki skoznjo prihajajo »pomlajene« ženske, je brez pomišljanja prenesel na panjsko končnico (končnice [14] do [20], sl. 7 do 10); na končnici [21] sta okrogli lini kar dve: v eno potiska mož staro ženo, iz druge prihaja pomlajena na dan!

Naš ljudski slikar se je vzgledoval torej po tujih predlogah »babjega mlina«. Te predloge so bile z veliko verjetnostjo nemške slikovnice.

Nemara ga je dolgo motil njihov mlin na veter. Toda v primerkih [17] (1866), [19] (brez letnice) in [21] (1900) se je vendarle odtrgal od konvencionalnih »loput« in naslikal — *vodno kolo*, kakor ga je lahko videl pri domačih mlinih; samo včasih ([17] in morda tudi [19]) ga je zmotila oblika kolesa s slike sv. Katarine. »Babji mlin« je postal s tem vsaj na zunaj navaden, vsakdanji mlin; nehal je biti fiktivna tvorba. Ostala mu je samo čudežna lastnost pomlajevanja. Ali je dobil naš ljudski umetnik pobudo za to na slikovnici [11] (sl. 5), če je prišla k nam, ali na njej podobnih — ali pa se je osamosvojil, ne moremo reči. Vpliv K ü h n o v e slikovnice [13] (sl. 6) ne prihaja v poštev, ker je naša končnica [17] že datirana s 1866, medtem ko je izšla slikovnica [13] šele v 70-ih letih prejšnjega stoletja. Vsekakor se je umetnik končnice [21] 1900 odtrgal od stereotipne zasnove »babjega mlina« iz 60-ih let prejšnjega stoletja (gl. primerke [14] do [20], sl. 7—10). Namesto brezobličnega zaboja je naslikal pravo hišo s položno streho. Izza nje moli na levi vodno kolo, na levi vidni steni pa se blesti napis »Patent mlin za stare babe«. Naslikal je tudi kar dve okrogli lini, nad desno je dodal napis »Mlada in lepa ko Rožica«. Na skrajni levi je ohranil nam že dobro znanega moža s košem in staro ženo v njem, nad njo pa je napisal »80 let stara«. Verjetno je bilo kakšno besedilo še drugje, toda končnica je zelo izprana.

Ali je dobil umetnik pobudo za to svojo zasnovo iz kakšne novejše slikovnice ali pa je ustvarjal samostojno, to je danes še nemogoče povedati.

Svojo pot pa je ubral naš ljudski umetnik na končnicah *tipa B* (primerka [22] in [23], sl. 11 in 12), kjer nam pokaže notranjščino »babjega mlina«. V mojem gradivu sta dva primerka tega tipa v veliki manjšini spričo preostalih osmih primerkov, ki kažejo vsi zunanjščino mlina. Nagibljem se k mnenju, da je v tem tipu ustvarjal naš ljudski umetnik resnično *samostojno*. V primerku [22] vidimo na levi lijak, kamne, zobato os in kolo ter prislonjeno lestev. Primerek [23] ima mehanizem mlina postavljen v sredino ploskve, vidno je kolo, lestev se je spremenila v trdnejše lesene stopnice, iz lijaka moleča os pa nehote spominja na — kavni mlinček!

Zelo po svoje je razporedil naš ljudski umetnik *figure* na končnici. Tu se tujim predlogam ni dal dosti vplivati. K prilični svobodi, bolje rečeno — iznajdljivosti ga je pravzaprav silila tipična ozka čelna ploskev kranjičev.

Svojevrsten domislek, ki ga v meni dostopnem tujem gradivu še nisem srečal, je brez dvoma ta, da je postavil ljudski umetnik za mlinarja — *hudiča*. Na primerku [14] (sl. 7) je mlinar *zelen* vrag, ki stoji ob kamnu in pravkar spušča staro žensko v mlin. Na primerku [22] (sl. 11) nastopata kar dva *temnorjava vraga*, eden nosi žensko počez na rami in je pravkar stopil na lestev, drugi stoji za njim in ga varuje pred drugo žensko, ki je z metlo zamahnila nad njim. Morda ženska zavist?

Na tujih predlogah se razni liki in skupine — kakor smo videli — dokaj stereotipno ponavljajo. Naš ljudski umetnik je — po tujem vzorcu ali sledeč domačemu motivu o starem možu, ki nese svojo uporno ženo v košu? — prav dosledno upodabljal na končnicah *tipa A* na *levi* strani *moža, ki v naramnem košu nese svojo staro, večinoma močno grbasto ženo*. Na *desni* polovici pa je dal domišljiji prosto pot. Primerek [14] kaže tu moža, ki sprejema svojo pomlajeno ženo (sl. 7). Ta mož je na primerku [15] že vidno razigran (sl. 8) — skokoma je prihitel k okrogli lini. Za njim stoji par — moški kaže zadovoljen obraz, pomlajena žena pa v začudenju ali iz zavisti — kdo ve? — dviga desnico in opazuje iz okrogle line prihajajočo lepotico. Dramatično razgiban je ta desni prizor na primerku [16]: mož vesel sprejema »novo« mladenko, a za njim stoji ženska — njegova žena? —, ki razočarana ali obupana grozeče dviga desnico! To opazuje mlinar, ki je pravkar spustil žensko med kamne, in se pri tem zabava (sl. 9). Tudi na primerku [17] je par na desni dobro karakteriziran. Mož škili proti pomlajeni ženski, ki prihaja iz okrogle line na dan, njegova družica pa mu z dvignjeno desnico nekaj dopoveduje (sl. 10). Na graškem primerku [18] stoji na desni mož za ženo, ki bi se mu nemara rada izmaknila; zato ji je z desnico segel pod pazduho in jo z levico prijema za roko. Oba gledata, kaj se godi pri mlinu. Tudi na loškem primerku [19] stoji mož za pomlajeno ženo, ki nekam podjetno dviga desnico, kot bi hotela poslej ubrati svojo pot!

Figure, ki jih srečujemo na obeh primerkih *tipa B*, so čisto drugačne. Na primerku [22] (sl. 11) opozarjam samo na zanimivo posebnost, da je označil ljudski umetnik starost obeh žena na desni s tem, da ju je naslikal s *pečo* na glavi, mladenka, ki prihaja na levi izpod kamna, pa nosi *avbo*! Primerek [23] (sl. 12) odlikuje zelo jasna, dasi primitivna risba. Hudomušni slikar je dal eni izmed pomlajenk cvetlico v roko! Sicer pa opažamo, da nosijo tu vse ženske predpasnike in čez prsi navzkriž položeno ruto ter da so vse razoglave.

Po vsem doslej povedanem lahko rečemo, da so naši ljudski slikarji pač sprejemali pobude s tujih slikovnic, obstali so tudi ob sicer neznani jim prikazni mlina na veter, toda v oblikovanju zasnove so si ohranjali dokajšnjo svobodo in se naposled tudi odtrgali od tujih vzorov.

b) »Vrhpoljski babji mlin«

Svojevrsten in zanimiv primer nastajanja folklornih pojavov je »vrhpoljski babji mlin«. Vsa šentjernejska dolina na Dolenjskem pozna govorico o tem mlinu. Kaj je na stvari?

Izročilo o »babjem mlinu« v Vrhpolju pri Šentjerneju[41] je staro komaj 30 do 35 let. Slišal sem ga pred blizu dvajset leti, pa tedaj ni vzbudilo moje posebne pozornosti. Zdaj sem se ga domislil. Omenil mi ga je osebno tudi Tone Ljubič, ki se ga spominja iz let svojega službovanja v Orehovici okrog 1928—29. Na izročilo o tem »babjem mlinu« je naletela seveda tudi ekipa Etnografskega muzeja iz Ljubljane pri terenskem delu avgusta in septembra 1952.[42] Na mojo prošnjo je Mara Novakova, učiteljica na nižji gimnaziji v Šentjerneju, izvedla med svojimi dijaki in pri domačinih podrobno anketo o vrhpoljskem babjem mlinu in mi (v pismu z dne 12. marca 1953) poslala zelo bogato gradivo iz prve roke.

V gostilni pri Jožetu Kosu v Stranjah št. 14 pri Gornjem Vrhpolju imajo v »salonu« na steni sliko »babjega mlina« (velikost 1 × 1,5 m). Pobudo za nastanek te slike je dal Karel Hudoklin iz Gornjega Vrhpolja št. 25, ki je sam popisal, kako je do »babjega mlina« prišlo (gradivo Mare Novakove). Bilo je po prvi svetovni vojni, ko so nekoč pregledovali pri Jožetu Kosu razne slike. Med njimi je bila podoba »babjega mlina«. Hudoklin je prosil Kosa, naj mu jo odstopi, »da bi se iz tega napravila šaljiva slika«. Hudoklin je iz slike izrezal, kar mu je

[41] V tisku ga je omenil —nm— (= Viktor Pirnat) v »Dolenjskem listu« IV, št. 48 z dne 4. decembra 1953, str. 1 (uvodni feljton »Trma ni kar si bodi«) in priobčil tudi njegovo (prvotno) sliko. — Opozorilo prof. Janka Jarca, ravnatelja Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Njemu in šentjernejskemu domačinu publicistu Ivu Pirkoviču bodi izrečena zahvala za razne napotke.

[42] Gradivo v Etnografskem muzeju v Ljubljani, vmes je tudi naša sl. 14. Primerek naše sl. 13 hrani Viktor Pirnat, Ljubljana, ki se mu zahvaljujem tudi na tem mestu, da mi jo je odstopil za reprodukcijo.

prijalo, nalepil to na risarski papir, pririsal (?) ljudi in hribe in nalepil nad vrati še napis »Prvi vrhpoljski babji mlin«. Ker je bil v stari avstrijski vojski, kakor piše, »Regiments-Batterie-Photograph« in torej fotografiranja vešč, je napravil fotografski posnetek 10 × 15 cm (gl. našo sl. 13). »Tako so nastale prve slike, te slike sem pošiljal na vse kraje, tudi v Ameriko.« *In tako se je razširil glas o »vrhpoljskem babjem mlinu«!*

Kakšna je bila slika Jožeta K o s a, ni znano. Najbrž je bila posnetek slikovnice novejšega datuma, morda celo šaljiva razglednica (»Jux-Postkarte«). Koliko je Karel H u d o k l i n »dodal«, ne morem ugotoviti. Kolikor kaže fotografija, razen kontur gorá v ozadju bistvenih dodatkov ni bilo. Prvi posnetki so danes že redkost, ker je bil Karel H u d o k l i n med drugo svetovno vojno zaradi bombardiranja ob vse slike in mu je ostala ena sama.

Po tej sliki je dal naslikati 1949 slikarju-samouku Henriku S b i l u iz Novega mesta akvarel (gl. našo sl. 14). Sbil je zasnovo slike ohranil in jo le po svoje dopolnil. Na to sliko je naletela ekipa Etnografskega muzeja 1952. S b i l je napisal na sliko prav v načinu starih slikovnic tudi pojasnilne stihe:

V prijaznem Vrhpolju blizu Šent-
Jerneja se godijo v babjem mlinu
taka čudesa
da se podnevi in ponoči
sučejo mlinska kolesa.
Grbaste in krofaste babe
noter frčijo
zale in mlade pa ven
priletijo.

Mojo pozornost je vzbudilo nadaljnje besedilo o francoskem častniku, ki da mu je moral služabnik voditi v sobo kmečke ženske, a jih je poprej »gosposko preoblekel, našminkal (!) in počešljal«, jih torej nekako pomladil, preden so stopile pred častnika. Domneval sem, da je izročilo o tem pristno in da je treba v njem iskati izvora vrhpoljskega »babjega mlina«. Stvar pa ni taka. Med ljudstvom so pač še živi spomini na Francoze, katerih poveljnik da je stanoval na bivši pleterski žagi nad Vrhpoljem. Domačini so morali iz svojih hiš, da so francoski vojaki dobili stanovanje. Zgodbo o »kozmetičnem« pomlajevanju žensk, ki naj bi krajšale čas francoskemu častniku, pa si je izmislil Henrik S b i l!

Pripomnim naj, da so v šentjernejski dolini še ohranjeni čebelnjaki s starimi kranjiči in poslikanimi končnicami. Zanimivo je, da med njimi »babjega mlina« — ni.[48]

[48] Med gradivom Mare N o v a k o v e so namreč tudi seznami panjskih končnic po šentjernejskih čebelnjakih, ki so zaradi svoje — tudi novejše — motivike vredni zanimanja. Sezname sem izročil Etnografskemu muzeju v Ljubljani.

c) Umetno slikarstvo

Motiv »babjega mlina« je našel svoj odmev tudi v našem umetnem slikarstvu. Zamikal je oba naša slikarja, ki slovita zaradi svoje povezanosti z našo folkloro — Maksima Gasparija in Gvidona Birolla. Zlasti od prvega imamo več slik, ki je na njih upodobil »babji mlin«.

III. Mimično-dramatske predstave »babjega mlina«

Pri nas je na splošno komaj znano, da »babji mlin« ni le šaljiva govorica in zabavna slika, marveč tudi *mimično-dramatska predstava*, ki jo srečujemo kot *igro*, kot *pustni sprevodni prizor* in kot *del — običaja-obredja*.

A. »Babji mlin« kot dramatična igra

Kot dramatično igro zasledimo »babji mlin« šele na koncu neke razvojne poti, ki jo je mogoče vzporediti z zapovrstnostjo verzij motiva pomlajenja tako v ljudskem slovstvu kakor v slikarstvu.

Iger, ki bi predstavljale pomlajenje *v studencu*, sicer ne poznamo, zato so pa *pred* igrami o »babjem mlinu« igre *o pomlajenju v kovačnici ali topilnici*. Motiv pomlajenja pa se omenja že *davno pred njimi v srednjeveški duhovni dramatiki*.

Predhodnice iger o »babjem mlinu« so torej dokaj številne. Potrebno je, da si jih po vrsti ogledamo.

a) Prizori o kramarju-mazaču

V srednjeveških velikonočnih igrah naletimo na prizor, ko *kramar-mazač* (mercator-medicus) ponuja trem Marijam, ko hite h Kristusovemu grobu, čudežno mazilo, ki da prežene starostne gube. Prizor je doživel nešteto inačic zlasti na *Bavarskem*, v *Avstriji* in na *Češkem*.[44] Če je avtentičen, je češki prizor (»Mastičkar«) med vsemi najstarejši, ker sega v 13. stoletje. V najpopolnejši obliki je ohranjen v tako imenovani *»Erlauski igri o kramarju«*, ki se je ohranila v rokopisu iz okolice Gmünda *na Koroškem* iz srede 15. stoletja.[45] Sluga Pusterpalk se iznebi tu nekaj robatih o starih ženskah, nato pa se pohvali (v. 631): »Den wolt ich gern di runzen vertreiben.« Pozneje srečamo podoben prizor v *alsfeldski pa-*

[44] A. Bäschlin, Die altdeutschen Salbenkrämerspiele. (Diss. Basel). Mühlhausen 1929.

[45] Karl Ferd. Kummer, Erlauer Spiele. Sechs altdeutsche Mysterien. Wien 1882, 31—89 (»Visitacio sepulchri in nocte resurreccionis«). — Gl. tudi R. Froning, Das Drama des Mittelalters I. Stuttgart 1891 (= Deutsche National-Litteratur 14; 1), 63, in Bäschlin 62.

sijonski igri (1517). Tu predstavlja sluga Ruben svojega mojstra Ypocrasa, ki da je prepotoval vse dežele sveta in mu med lekarnarji ni para; prodaja namreč zdravilo, ki mrliča oživi.

Pasijonski prizor pa se je sprevrgel ponekod v *pustno burko.* V Nürnbergu je izšla že 1479 v tisku takšna igra H. F o l z a , kjer se omenja pomlajenje s čudežnim mazilom. »Mlinar« — kdo bi se tu ne spomnil »babjega mlina«? — ga je preskusil na svojem petdesetletnem oslu in na svoji stoletni ženi:[46]

Vnd an seim hundert iergen weyb
Der er all runczeln mit verdreyb
Die an irm leyb so glat seit pleybt
Das sie zu fladen kes dran reybt.

Pod nürnberškim vplivom se pojavi motiv tudi v pustnih burkah v Sterzingu na Tirolskem.[47] V VI. burki beremo (v. 29—30):

Er khan den altn weiben
die Runczln auss dem ars vertreiben ...

v XXIV. burki pa (v. 59—60):

Er kan den allten weiben
dj runtzl von oben Biss zu vndrist vertreiben ...

Toda v vseh teh in njim podobnih prizorih o kramarju-mazaču[48] *dejanje pomlajenja ni prikazano,* marveč se o njem samo govori. Drugače je bilo v naslednjih primerih iger.

b) Pomlajenje na neznan način

S 15. stoletjem se pojavijo igre, ki dejanje pomlajenja *vizuelno prikazujejo.* Vendar so prva poročila o njih nepopolna. Zato pri nekaterih le z veliko verjetnostjo domnevamo, da gre za pomlajenje, medtem ko pri drugih samó verzija pomlajenja ni jasno razvidna.

[46] A. K e l l e r , Fastnachtspiele aus dem 15. Jahrhundert, III. Stuttgart 1853, 1199 (= Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, 30). Navaja E d s m a n 67.

[47] O. Z i n g e r l e , Sterzinger Fastnachtspiele. Wien 1886, no. 4. Navaja E d s m a n 66.

[48] Tu naj samo omenim še angleško »The Mummer's Play«, kjer se nastopajoči zdravnik ali mazač hvali, kako zna (stare ženske) o d m r t v i h oživljati:

Bring me an old women, fourscove and ten,
If she's ne'er a tooth in her head,
I'll bring her round young and plump again.

Gl. E. K. C h a m b e r s , The English Folk-Play. Oxford 1933, 50 sl. Navaja E d s m a n 64 in 73—74.

Kot najstarejšo izpričano predstavo te vrste navaja J. Bolte »igro« v Torunju (Thorn) na Pomorjanskem 1440.[49] Odlomek poročila o njej pravi:[50]

»...unnd man het ein spiel, in welchem die alte weiber verjunget werden, zu welchem gehoren viel teuffel, unnd dise lieffen umb unnd triben grossen spuch mit den, die sie begriffen.«

Iz tega poročila nikakor ni neposredno razvidno, kateri je bil način pomlajenja. Ko označuje H. Moser[51] to igro kot igro o mladostnem studencu (Jungbrunnen), razlaga poročilo zelo samovoljno. Bliže resnici utegne biti Boltejeva domneva, da je šlo v igri za pomlajenje v ognju. To bi potrjeval nastop hudičev. Nesporno pa tudi to ni, kakor »spiel« ni nujno dramatična predstava, marveč je lahko tudi neko neznano obredje. To bi pričalo dejstvo, da je nastopilo »mnogo hudičev«, ki so tekali okoli in uganjali burke z vsakim, kogar so prijeli. Vsekakor je prikazovala ta predstava — ali kar koli je že bila — pomlajenje *kot delo nadnaravnih sil.* Le-te so v prvi polovici 15. stoletja v tej zvezi že privzele podobo *»hudičev«.* Zanimivo je, v kakšni luči jih prikazuje kronist. Eden izmed »hudičev« je namreč ponagajal ob tisti priložnosti stari kmečki ženi. Njen sin se je potegnil zanjo, nastal je prepir in pretep in sin je našemljenca ubil. In ko so mrtvecu sneli krinko — pripoveduje dalje kronist, redovnik — je bil pod njo zgolj smrdljiv pepel... Podobna poročila o prekletstvu poganske demonske maske se pojavljajo — seveda z določeno tendenco — še v mnogih spisih tiste dobe.[52] Zanimivo je nadalje, da je bil ubijalec oproščen vsake krivde. Prepričan je bil namreč — tako se je zagovarjal —, da ima opravka s pravim hudičem... Vse to me potrjuje v mnenju, da je šlo za neko — tedaj brez dvoma že popačeno — *obliko starodavnega obredja.*

Neznan je način pomlajenja, ki ga je prikazovala »comedia« — tu torej verjetno že prava dramatska igra! — v Möskirchu pred 1483:[53]

»Die comedia aber ist gewesen ain alter Mann, den hat man erjungt, gleichwie die Medea mit dem alten Peleo umbgangen.«

Tega »starega moža« srečamo kot pustno igro že nekaj prej v Lübecku, prvič 1435, drugič 1478. W. Creizenach[54] je mnenja, da je šlo že v njej za motiv pomlajenja, J. Bolte o tem še dvomi.

[49] Bolte, Böhm. Flugbl. 132 sl.

[50] Perlbach, Philippi und Wagner, Preussiche Chronik. 1876 do 1889, 2, 137. Navaja Bolte, Böhm. Flugbl. 132.

[51] Hans Moser, Das Volksschauspiel, v: A. Spamer, Die Deutsche Volkskunde I, Leipzig 1935 (2. izd.), 367.

[52] Prav tam.

[53] Barack, Zimmersche Chronik I, 1881 (2. izd.), 480. Navaja Bolte, Böhm. Flugbl. 133. — Edsman 68, op. 16, opozarja, da je datiral Bolte to igro pomotoma z letnico smrti Wernerja von Zimmerna (1483).

[54] W. Creizenach, Geschichte des neueren Dramas I. Halle 1893, 456, opomba 2.

Prav tako ne izvemo za način pomlajenja, ki naj bi ga bila prikazovala igra v Königsbergu 1542:[55]

»1½ Mark den Gesellen, die das Spiel für meine gn. Herrschaft gespielt haben, die alten Weiber jung zu machen.«

c) Pomlajenje v kovačnici

V tesni zvezi z ljudsko legendo in pravljico se pojavljajo igre, ki kažejo pomlajenje *v kovačnici.*

Ni mogoče zatrdno reči, da je prikazovala pomlajenje »igra o kovačnici«, ki so jo igrali v Lübecku 1440 — torej istega leta kakor »pomlajenje starih žensk« v Torunju.

Kot književno delo pa je ustvaril že 1525 »Kovačnico ljubezni« *(La Fragoa d'Amor)* portugalski Shakespeare Gil Vicente.[56] Igrali so jo ob poroki kralja Ivana III. Portugalskega s Katarino.

Kot pobudnik poroke visokega para objavlja Cupido, da lahko prekuje ves portugalski narod v svoji čudežni kovačnici. V njej kujejo Merkur, Jupiter, Saturn in Sonce. Začno z zamorcem, ki postane belec, in nadaljujejo s staro pravico, ki naj se pomladi. Igra kaže močno družbeno satiro.

Samo pet let pozneje (1530) se pojavi Hansa Hechlerja igra v nekem züriškem tisku, ki ga 1540 ponatisnejo v Augsburgu z naslovom: *»Ein nüw kurtzwylig hüpsch Spyl / wie man alte Wyber jung schmidet. So dann zu Vtzissdorff in Berner biet gelegen / von etlichen jungen gsellen gespilt ist worden«* (gl. našo sl. 1).[57]

Nastopivši sel napove umetelnega mojstra, ki da zna stare ženske v mlade prekovati. Že se dá stoletna babnica pripeljati na vozičku, da bi jo pomladili, ker si želi spet fanta. Zaman ji odsvetujeta takšno početje sin in zdravnik. Kovač zapove svojima hlapcema Vasoldu in Heisseisnu, naj pripravita klešče in vigenj, ter odpelje žensko v kovačnico, kjer da pojde skozi trojni ogenj. Kmalu zatem se prikaže prekovana v lepo gospodično, plača mojstru njegovo delo in začne izbirati med snubci, ki so jo mahoma obdali. Starega moža in revnega »landsknechta« zavrne ter odide naposled s ponosnim plemičem.

»Kovači« so prekovali staro žensko v dekle tudi na Holandskem. Poročilo je iz Deventa, kjer je zabeleženo plačilo igralcem 1544 in 1555:[58]

---

[55] Hagen, Geschichte des Theaters in Preussen, 1854, 13. Navaja Bolte, Böhm. Flugbl. 133.

[56] Gil Vicente, Obras, com revisão, prefacio e notas de Mendes dos Remedios I—III, Coimbra 1907—1914 (= Subsidios para o estudo da História da Literatura Portuguésa XI, XV, XVII). Igro vsebuje II, 154—172. Navaja Edsman 99, ki objavlja tudi vsebino.

[57] Baechtold, Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz. 1892, 332, op. str. 86. — Gl. Bolte, Böhm. Flugbl. 133. — Edsman objavlja (med 100—101) reprodukcijo naslovnega lista.

[58] J. J. van Doorninck en J. Nauninga Uitterdijk, Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel V, 1878, 63 sl. Navaja Bolte, Böhm. Flugbl. 133.

1544: »Jdem die smeden van dat loie spoell van den olden wyff, drie pont.«

1555: »Noch der meisters van den smeden, die voirt raethus spoelden van een olt wyff een jonck to smeden, gegeven vier pont.«

O igrah, ki so prikazovale pomlajenje v kovačnici, v Zahodni in Srednji Evropi po 16. stoletju ni več poročil. Staro izročilo pa se je ohra-

Sl. 1. — Ilustracija naslovnega lista: »Ein nüw kurtzwylig Spyl, wie man alte Wyber jung schmidet...« (Augsburg 1540.) (Iz: C. M. Edsman, Ignis Divinus, 100—101.)

nilo na Vzhodu, kjer so »igro o kovaču« še sredi 19. stoletja predvajali v Osrednji Rusiji.[59]

Po izbi se pomika v krogu skupina s sajami namazanih in z umetnimi bradami našemljenih ljudi. Nastopi kovač; gornje telo ima golo, na prsih pa gumbe naslikane. V rokah nosi veliko leseno kladivo. V izbo prineso pregrnjeno klop. Pregrinjalo sega do tal, pod njim je skritih pet ali šest otrok. Kovač stopa gor in dol in se hvali, kaj vse zna. Tudi stare zna pomladiti. Ženske se mu izmikajo, moški se mu pa radi odzovejo, ko jih povabi na nakovalo. V resnici zleze vsak pod pregrinjalo in kovač udari nekajkrati po klopi, kot bi koval. Izpod pregrinjala prileze nato eden izmed otrok. Višek vsega je

[59] С. В. Максимовъ, Нечистая, невѣдомая и крестная сила. С. Петербург 1903, 299. Navaja Edsman 100.

v tem, da kovaču pri vsakem udarcu zdrknejo hlače na tla. Ko so vsi »stari« pomlajeni, gre kovač od dekleta do dekleta in vsako vpraša, kaj naj na njej spremeni. Vsaka mora nekaj povedati in vsaki ustreže. Zato ga mora vsaka poljubiti, on pa jo skuša namazati s sajami.

d) Pomlajenje v topilnici

Manj pogosto je pomlajenje v topilnici. Znana je samo francoska burka (»farce«) iz 16. stoletja. V njej si dasta dve ženi pri zvonarju pretopiti vsaka svojega starega moža v mladeniča.[60]

Svarila ne zaležejo. Moža sta pomlajena, a iz prvotnih starih šlap sta nastala dva odločna možaka, ki trdno zgrabita za vajeti zakonskega življenja. Igra prehaja tako že v karakterno komedijo.

e) Babji mlin

Vse igre, ki sem jih mogel doslej našteti, so resnično le predhodnice »babjega mlina« kot dramatske predstave. Ta se pojavi razmeroma dokaj pozno.

Šele iz 1773 nam je namreč ohranjeno poročilo, da je prikazoval potujoči komedijant B a r z a n t i v severnonemškem G ü s t o w u »balet« z naslovom »Die wunderbare Mühle, alte Weiber jung zu machen.«[61] Pravo igro o »Babjem mlinu« pa je odkril šele J. B o l t e konec prejšnjega stoletja na Tirolskem. Gre za rokopis iz Stubaiske doline, datiran z letnico 1814.[62] Igra je zložena v aleksandrincih in je služila ali kot vložna igra ali kot poigra ob resni drami na kmečkem odru.

Mlinar Joss in njegov pomočnik Stackl sta postavila čudežen mlin, v katerem se stare, nagubane ženske lahko temeljito pomladijo. Komaj sta to z bobnom javno oznanila, že se oglase po vrsti štirje zakonski pari in prosijo mlinarja za pomoč. Žene kramarja, slikarja, krošnjarja-Duxerja in učitelja se sprva upirajo prigovarjanju svojih mož, naj gredo v mlin. Po končani kuri pa možje komaj in komaj pregovorijo svoje pomlajene žene, da gredo spet z njimi. Šele posredovanje mlinarja, ki obljublja, da bo v kratkem postavil še mlin za pomlajevanje moških, ter vroče prošnje prizadetih mož spet združijo vse 4 pare.

Ta igra neznanega avtorja je zajela v umetniško obliko neko mimično-dramatsko dogajanje, ki je moralo biti že prej med ljudstvom znano.

Iz takega izročila sta črpala pobudo dva znana tirolska pisatelja novejše dobe. Leta 1902 so uprizorili v dunajskem »Jubiläumstheater« Karla S c h ö n h e r r j a komedijo »Die Altweibermühle«, ki sloni na motivu »babjega mlina«,

[60] »Farce nouvelle, à cinq personnaiges, des Femmes qui font refondre leurs Maris«. V i o l l e t le D u c, Ancien théâtre françois I—X, Paris 1854 do 1857. Burko vsebuje I, 63—93.

[61] B ä r e n s p r u n g, Jahrbücher für mecklenburgische Geschichte I, 1836, 121. Navaja B o l t e, Altweibermühle 247.

[62] Gl. op. 16.

kontaminiranem s fabulo o plašnem krojaču. Istoimensko ljudsko igro je napisal v svojih mladih letih tudi Rudolf Greinz.[63]

Motiv »babjega mlina« je zašel celo *k lutkam*, kjer se je ohranil prav do današnjih dni. Eva Friedländer, ki je napisala zgodovino lutkarstva v Avstriji,[64] je videla še 1948 *v dunajskem Pratru* na Gašperčkovem odru med njegovimi kratkimi prizori tudi »Babji mlin«.

»Babji mlin« je druga točka. »Mlin« postavijo kar vpričo gledalcev na oder. Mlinarju-Kasperlu odnaša tat sproti vse vreče moke. Mlinar ga naposled pričaka, ga s svojim kladivom pobije, zbaše v mlin in semelje. Zdaj pa se pojavi grda stara ženska. Rada bi, da bi jo mlinar semlel v lepo mladenko. Mlinar ji ustreže in delo mu tako dobro uspe, da povabi mično in mlado stvarco kar na ples — mogoče se bosta celo vzela.

B. »Babji mlin« kot (sprevodni) pustni prizor

a) »Babji mlin«

Zdi se, da je ohranil Kasperl v dunajskem Pratru edini do danes »babji mlin« kot *dramatično igro* pri življenju. V burkasto pantomimični obliki *prizora v pustnem sprevodu* (torej na vozu ali saneh) ali kot koliba na veseličnem prostoru pa se je obdržal do danes na prostranem ozemlju. Samo pisana poročila o tem so dokaj pozna.

Šele okoli 1850 zasledimo opis »babjega mlina« v sprevodu kölnskega karnevala; predvajalci so hodili po mestu in ponavljali »čudež« v vsaki ulici.[65] Zanimivo je, da staronürnberški karneval v 16. stoletju »babjega mlina« še ne pozna.[66]

V drugi polovici 19. stoletja so poročila o »babjem mlinu« v pustnih prevodih še pogostejša. Vse do 1900 so poznali tak prizor pri pustovanju v Švici, in sicer v Schwyzu in v Thorgauu.[67] V Brixleggu na Tirolskem so vozili »babji mlin« 1862.[68] V voz sta bila vprežena

[63] Oba podatka kakor tudi sploh podatke o »babjem mlinu« na Tirolskem dolgujem univ. prof. dr. Antonu Dörrerju, Innsbruck, ki mu tudi na tem mestu izrekam svojo zahvalo.

[64] Eva Friedländer, Das Puppenspiel in Oesterreich. Diss. Wien 1948, 131. — Rokopis sem dobil na vpogled po prijaznosti univ. prof. dr. Leopolda Schmidta, Dunaj.

[65] Omemba v: Gottfried u. Johanna Kinkel, Geschichte eines ehrlichen Jungen. Erzählungen. Stuttgart 1851 (2. izd.), 166. Navaja Bolte, Altweibermühle 247.

[66] Bolte (Altweibermühle 247) se sklicuje v tej zvezi na Paula Geigerja »Schönbartbuch« iz konca 16. stoletja, ki točno popisuje vse prizore nürnberških karnevalskih sprevodov; tako je pač zabeležil »pomlajevalni studenec« (Jungbrunnen) 1510, veliko puško, iz katere streljajo stare ženske 1514, mlin na veter s štorkljinim gnezdom 1515, velikega hudiča, ki žre stare ženske 1516, le »babjega mlina« vmes ne omenja.

[67] »Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen 54: 104 (1900), 335. Navaja Edsman 74.

[68] A. Hartmann, Volksschauspiele in Bayern und Oesterreich-Ungarn gesammelt. Leipzig 1880, 325.

dva para konj, mlin pa je bil podoben »parnemu stroju« (!). Na eni strani so potiskali »stare ženske« vanj, na drugi strani so prihajala mlada dekleta na dan.[69] Na Tirolskem je »babji mlin« kot pustni običaj sploh zelo trdno zakoreninjen, tako zlasti v Wippski dolini (Wipptal) pa v Glurnsu in Traminu, dalje v Innsbrucku in po drugih krajih doline Inna, kjer ga dobimo povsod še danes.[70] Deloma ga vozijo v sprevodu ali pa ga kažejo v nekakšni veseličnі uti ljudem v zabavo. Po opisu dr. Antona Dörrerja[71] je današnji »babji mlin« na Tirolskem večinoma pantomima ob nekakšni mlatilnici, v katero potisnejo zgoraj »staro žensko«, da pride spodaj »mlada« ven. Pri tem se slišijo bolj ali manj svobodne pripombe, ki vzbujajo krohot gledalcev. Sprevod se pogosto ustavlja in vsakokrat se dokaj hrupni prizor ponovi. Na Južnem Tirolskem (n. pr. v Sterzingu, gl. našo sl. 15) se naslanja običaj »babjega mlina« predvsem na vero, da pridejo stare samke po smrti na Sterzinško barje (Sterzinger Moos = Moor), kjer se morajo za kazen ubadati z zgolj nepotrebnimi deli. Zato, pravijo, je bolje, če se pred smrtjo v mlinu pomladijo. Ta ost proti samkam in značaj običaja samega prihaja nazorno do izraza v črtici H. Mg.-a (= Hermanna Mang-a ?) »Die Altweibermühle«:[72]

Vaško dekle (»die Thuiles Loise«) je bila sicer revna, ne preveč pridna, zato pa fletna, da so se fantje kar trgali zanjo. Toda Lojzka je preveč izbirala. Počasi se je postarala in — ostala samka. Vsako leto jo čas okoli pusta od sile skrbi. Tedaj namreč vozijo »babji mlin« po vasi. Utegnejo se ustaviti pred njeno hišo! Letos se to res zgodi. Po stranski poti priropota pošast in se ustavi. V grozi zbeži Lojzka pod streho in kuka odondod na cesto. Že se oglasi eden od našemljenih fantov pri mlinu z zabavljico:

Da haust ja 's Thuiles Loise
voll Herzeleid und Kummer;
sie hätt so gern a Mandl,
aber 's Jungsein ist lang ummer!

Drug fant skoči v vežo in brž za tem privleče iz nje — žensko iz cunj. Gorje, zares je napravljena v Lojzino krilo in bluzo in na glavi ima njeno ruto — to ji je skuhal njen navihani brat, nepridiprav! Žensko iz cunj zbašejo zgoraj v mlin, spodaj pa se prikaže mlad deklič iz njega. Vsa soseska vpije in se krohoče, Lojza pa bi se od sramu najrajši pogreznila v tla.

Podoben prizor so vozile s seboj maxglanske pustne šeme, ko so prijahale v Mülln pri Salzburgu.[73] Na nemškem Štajerskem in na Gradiščanskem uvrščajo »babji mlin« še dandanes v pustni

[69] Hartmannova oznaka »mlina« kot »parnega stroja« dobiva ob »babji peči« iz plovdivske okolice — gl. spodaj — čisto novo obeležje!

[70] Anton Dörrer, Tiroler Fasnacht. Wien 1949, 393—394 (= Oesterr. Volkskultur. Forschungen zur Volkskunde, 5).

[71] Gradivo v pismu z dne 26. oktobra 1954.

[72] St. Kassiankalender 1942, Bressanone 1942, 131.

[73] H. F. Wagener, Das Volksschauspiel in Salzburg. 1882. Navaja Bolte, Altweibermühle 248.

NEMŠKI SLIKOVNICI IZ 19. STOLETJA Z MLINOM NA VODO

Sl. 5. *Slikovnica [11]* (gl. str. 177)
Fototeka Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (Posnetek: Božo Štajer)

Sl. 6. *Slikovnica [13]* (gl. str. 177)
(Zasebna last)

Tip A **SLOVENSKE PANJSKE KONČNICE Z BABJIM MLINOM**

Sl. 7. *Končnica [14]* (gl. str. 180)
Fototeka Inštituta za slov. narodopisje SAZU (Posnetek: Božo Štajer)

Sl. 8. *Končnica [15]* (gl. str. 180)
Fototeka Inštituta za slovensko narodopisje SAZU (Posnetek: Božo Štajer)

Sl. 9. *Končnica [16]* (gl. str. 180)
Foto-arhiv Etnografskega muzeja Ljubljana (Posnetek: Boris Orel)

Sl. 10. *Končnica [17]* (gl. str. 180)
Foto-arhiv Etnografskega muzeja Ljubljana

Narodna in univerzitetna knjižnica
Ljubljana

obhod.[74] V letih po prvi svetovni vojni so ga vozili o pustu po vaseh v okolici Leibniza (Gabersdorf, Leitring, Kaindorf, Neudorf). V letih 1875—1889 je bilo videti v Fronleitnu »babji mlin« vsako leto, ko so »vlačili ploh«. Na ploh so postavili velik zaboj, ki so zgoraj vanj potisnili »staro žensko« in je spodaj prišlo na dan mlado dekle.[75] Na Gradiščanskem so vozili »babji mlin« med pustnim sprevodom 1931 v Großpetersdorfu, pri vlačenju ploha pa so imeli takšno »Jungfernmühle« v Prutzu.[76] — Kot tipično posebnost avstrijskih pustnih obhodov so uvrstili »babji mlin« celo v miniaturni pustni sprevod na slovitih samogibnih steyrskih jaslicah (Steyrer Kripperl).[77]

Kaj pa slovensko ozemlje? Ali imamo Slovenci »babji mlin« samo na panjskih končnicah ali ga poznamo tudi v njegovi mimično-dramatski obliki?

Že pred desetimi leti je opisal Tone Ljubič dobrépoljske »mačkare«[78] in omenil vmes mimogrede tudi »babji mlin«. »Zanimivo je, da prideta ljudem o pustu vedno na misel malenca, v katero mečejo stare babe, iz nje pa pridejo ven mlade, ter ‚lajerkosten'.« Iz let tik pred svetovno vojno se spominja, da so postavili na sani ali lojtrski voz velik zaboj z dvema odprtinama. Na vrhu je sedela »máčkara« in vabila stare ženske med gledalci, naj pridejo v mlin. Drugod na mlinu so sedele še druge mačkare. Zdaj pa zdaj je zlezla katera spredaj noter in je »pomlajena« prišla zadaj ven. Ob strani je bil na zaboju vitel, ki ga je vrtela ena od mačkar. Tudi voz (ali sani) so vlekle mačkare (gl. našo sliko 16).

»Babji mlin« pa ni samo dobrépoljska posebnost. Poznali so ga brez dvoma tudi drugod po slovenskem ozemlju. Spraševal sem po njem samo v ožjem krogu znancev in zvedel še za tri nadaljnje primere. Tako mi je vedel povedati Božo Račič, da ga je gledal kot fantič v 90-ih letih prejšnjega stoletja v Boštanju ob Savi. Organizator je menda bil poznejši preparator Franc Dobovšek. Na voz so postavili »pajkelj«, ki je močno ropotal, spredaj so hodile »grde stare babe« noter in zadaj so prihajala zala »dekleta« ven. Fantje so se znali prav mojstrsko

[74] Podatki univ. prof. dr. Leopolda Kretzenbacherja, Gradec, v pismu z dne 9. marca 1955, za kar mu bodi tudi tu izrečena zahvala.

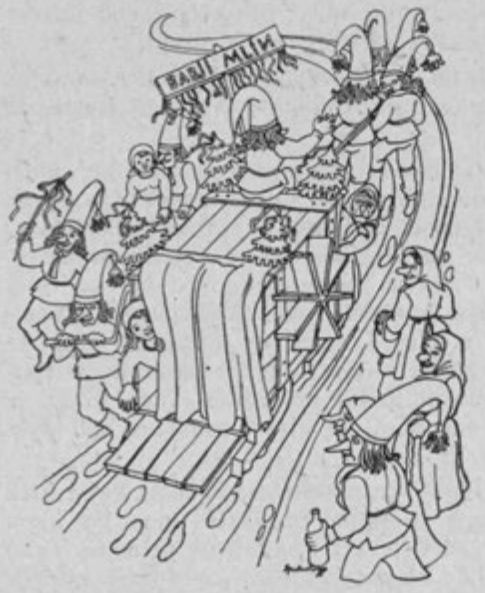
[75] Gl. Karl M. Klier, Das Blochziehen. Ein Faschingsbrauch von der Südostgrenze Oesterreichs. Eisenstadt 1935, 40 (= Burgenländische Forschungen, 22). Po Ferkovem listkovnem arhivu v Steir. Volkskundemuseum v Gradcu. — Podatek L. Kretzenbacherja.

[76] Prav tam.

[77] Gregor Goldbacher v: »Linzer Tagespost« 1913, št. 51. Navaja Eva Friedländer 132. — O teh svojevrstnih jaslicah gl. Geramb-Zack, Das Steyrer Kripperl, v: »Wiener Zeitschrift für Volkskunde« 25, Wien 1919, 1 sl.

[78] Tone Ljubič, Ljudska umetnost v Dobrepoljah. Ljubljana 1944, 48 do 54 (= Narodopisna knjižnica, 4). — Navedbe v knjigi sem dopolnil v osebnem razgovoru z avtorjem, ki sem ga ob isti priliki naprosil tudi za risbo prizora (gl. našo sl. 16).

napravljati, seveda je pozneje, ko so se že napili, štrlela marsikateremu slama izza bluze... Pred drugo svetovno vojno — v 20-ih letih — so vozili »babji mlin« tudi v Kočevju. Tako mi poroča vikar Jože Gregorič, ki se spominja običaja iz svojih dijaških let. Posebno poudarja, da je bil to slovenski običaj in da nemški Kočevarji pri njem niso sodelovali. Na vozu, pravi, je bil velik zaboj, na vrhu pa lijak, v katerega so spuščali »stare ženske«, da so prihajale spodaj »pomlajene« spet na dan. —

Sl. 16. — Babji mlin v pustnem sprevodu »máčkar« v Dobrépoljah pred drugo svetovno vojno. (Risal po spominu Tone Ljubič.)

Najnovejše poročilo — poslala mi ga je učiteljica Mara Novakova — pa pravi, da so 1933 v Šentjerneju v pustni sprevod uvrstili »babjî mlin«. Na vozu so imeli »čeber brez dna«, zraven pa nekakšno »sobo iz šotorskega krila«. Notri je ropotalo kakor v pravem mlinu. Na vrhu je bil napis »Babji mlin«. V čeber so vrgli »staro babo«, iz sobe pa je prišlo mlado in lepo dekle. Čakala sta jo že fant in harmonikar, da sta fant in dekle lahko kar zaplesala po snegu. Voz je bil poln maškar, štiri so ga pa vlekle; vprežene so bile v »jarmence« kakor voliči. Na moje izrečno vprašanje sem zvedel, da »babjega mlina« — kljub bližini Vrhpolja — poprej še nikoli niso uvrstili v pustni sprevod. Zdi se mi pa, da je dal pobudo vendarle vrhpoljski babji mlin, kakor je tudi zveza Kočevja z Dobrépoljami očitna! Primer, kakršen je »babji mlin«, dokazuje, da se običaj te vrste lahko pojavi sporadično tudi brez lokalnega izročila, če se le najde primeren organizator zanj. — Sistematično raziskovanje vsega slovenskega ozemlja bi dognalo, da so poznali »babji mlin« kot pustni običaj verjetno še marsikje pri nas.

b) Babja peč

Novejši avtorji se le mimogrede pobavijo z »babjim mlinom«, zato po vrsti prezrejo omembo Waldemarja Liungmana,[79] da poznajo »babji mlin« tudi v Bolgariji. Njegov vir, Mihail Arnaudov, je prepozno nastopil, da bi ga bili mogli upoštevati starejši avtorji, ki so se izčrpneje ukvarjali z »babjim mlinom« (n. pr. J. Bolte).

M. Arnaudov poroča namreč 1920[80] o pustnem sprevodu v Stanimaki (Stenimachos) pod Rodopi, na mešanem bolgarsko-grškem ozemlju, kjer so »starci«[81] kot drugi prizor vozili »nekakšno napravo za pomlajanje«. Liungman je naredil iz tega »babji mlin«. To ni točno. Le poglejmo, kako se glasi Arnaudovljevo poročilo:

»Druga scena,« pravi, »je predstavljala pokrit voz, ki so ga vozili konji ali voli, nekakšna naprava za pomlajanje; znotraj je bila pečka in kadilo se je iz kotla. Nekdo je vpil [po bolgarsko in po grško, moja op.]: ‚Vstopite, stari, da pridete mladi ven!' — ‚Pridi noter, babica, noter v stroj, da te izvlečem ven čisto mlado!' In vstopali so preoblečeni stari in grbavi v voz ter skakali na drugi strani pomlajeni iz njega...«[82]

Iz Arnaudovljevega poročila sledi, da je bila naprava v Stanimaki nekaj *pêči* podobnega. Tako bi imeli prikazano v pustnem sprevodu na daljnem vzhodnem koncu Evrope *staro verzijo pečikovačnice, predhodnice mlina!*

Sklepal sem, da bi moral biti tak prizor znan še drugod na Balkanu. Zlasti me je zanimalo, ali ga poznajo v Makedoniji, v Srbiji in na Hrvatskem. Žal, so bile vse moje poizvedbe doslej brezuspešne. Dr. Branislav Rusić iz Skopja mi javlja,[83] da ni našel ničesar temu podobnega niti tam, kjer je mislil, da bi moralo biti. Prav tako mi poroča dr. Milovan Gavazzi[84] iz Zagreba, da ne ve za nič takega ne na hrvatskem ne na srbskem področju.

[79] Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat—Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche II. Helsinki 1938, 802 (= FF Communications 119).

[80] М. Арнаудовъ, Добавка »Старци« в Пловдивско. (По мои лични записи отъ м. май и юлий 1920.) »Сборникъ за народни умотворения и народописъ«, книга XXXI, София 1920, 239—242. — Ker delo v Ljubljani ni dostopno, sem hvaležen posredovanju univ. doc. dr. Branislava Rusića, Skopje, ki mi je razpravo poiskal, in asistentki Folklornega inštituta v Skopju Mariki Hadži-Pecevi, ki mi je potrebne odlomke prepisala.

[81] »Starci« so bolgarske pustne šeme.

[82] Nam težko dostopni, a splošno važni citat se glasi v izvirniku (Arnaudov 241) takole: »Друга сцена прѣдставляла покрита кола, возѣна отъ коне или волове, — нѣщо като машина за подмладяване, вжтрѣ съ печка и съ бурия отъ казани, които димѣла. Единъ викалъ: ‚Влѣзте стари, да излѣзете млади!' — ‚Влѣзъ, бабичко, вжтрѣ въ машината, да те извадим отъ олука млада!' (*Ἔμβα κερά, στὸ ὁλούκι, ἔμβα μέσα στὴ μηχανή, νὰ σὲ βγάλω ἀπτο ὁλούκι ἢ τρυφερή*). Влизали дегизирани стари, гърбави въ колата, и изкачали отъ другата страна подмладени.« — Za pomoč pri prevodu se zahvaljujem prof. Alojziju Bolharju, Celje.

[83] V pismu z dne 30. januarja 1935.

[84] V pismu z dne 20. novembra 1934.

Pregled razširjanja pustnih obhodov na Balkanu, ki ga je prikazal W. Liungman na posebnem zemljevidu,[85] kaže sicer res majhno prodornost teh običajev proti zahodu, vendar se mi zdi, da »babja peč« iz plovdivske okolice ni izoliran pojav in da bodo odkrila bodoča raziskavanja njene vrstnice tudi na ostalem južnoslovanskem in zelo verjetno tudi na grškem ozemlju.

C. »Babji mlin« kot pomladanski običaj

Med poročili o »babjem mlinu« v njegovi mimično-dramatični obliki sta le dve, ki ga prikazujeta kot svojevrsten *pomladanski običaj*. Prav zadnji štadij tega običaja sta ujela konec prejšnjega stoletja v Nemčiji Hartung in Sartori.

V vasi Würflau v Anhaltu v Nemčiji je bil »babji mlin« dekliški običaj.[86] Še v 90-ih letih prejšnjega stoletja so prirejala tamkajšnja dekleta o binkoštih svoj ples in so pri tem uprizarjala tudi »babji mlin«. Izposodila so si pri kakem kmetu prav glasnó ropotajočo mlatilnico in jo spravila na slavnostnem prostoru v nekakšen šotor sredi med mlaji. Najprej so šla v sprevodu po vasi, nato pa so krenila proti šotoru. Vsaka je glumila pri tem kakšno pohábo: ena je bila grbasta, druga šepasta in podobno. Druga za drugo je izginila v šotor in med glasnim klopotom »mlina« je prišla vsaka na drugi strani »pomlajena« in »ozdravljena« spet na dan.

Nekaj podobnega so imeli tudi po nekaterih vaseh nekdanje nemške grofije Hohenstein. Tudi tam se je pojavljal »babji mlin« o binkoštih kot izrazit pomladanski običaj.[87]

Drugih poročil te vrste doslej še nisem zasledil.

IV. Kako si razlagajmo »babji mlin«

Razlaga *motiva pomlajenja* je tako kompleksna stvar, da jo morem v tesnem okviru tega prikaza orisati le v glavnih potezah.

A. Splošne ugotovitve

Za J. Boltejem se pravzaprav nihče več ni podrobneje bavil z motivom »babjega mlina«. Bolte je menil 1899, da so dale slike »babjega mlina« pobudo za dramatske predstave s to snovjo.[88] Globlje za motivom ni šel. Da so dramatske predstave »babjega mlina« nastale iz

[85] Liungman 767, sl. 105.

[86] Hartung v: »Zeitschrift des Vereins für Volkskunde« VII, 89. Navaja Bolte, Altweibermühle 248.

[87] Bächtold-Stäubli, HDA VI, 1934—1935, p. b. Altweibermühle [Paul Sartori] 1691.

[88] Bolte, Altweibermühle 246.

slik, seveda ne drži. Zgodovina duhovne in ljudske igre nam priča, da je bilo navadno obratno: likovna umetnost je upodabljala, kar je najprej ustvarila dramatika. Toda to vprašanje ni bistveno, kadar nam gre za to, da pridemo motivu pomlajenja sploh in verziji »babjega mlina« posebej do *stržena*.

Predvsem je treba obdržati pred očmi, da je »babji *mlin*« kot tak samo *pôzna* in — kakor je videti — poslednja *verzija motiva pomlajenja* sploh. *Pred »mlinom« je bila vedno in povsod »peč« ali »kovačnica«*. Ako bi se torej omejili le na verzijo z »mlinom«, bi ne prišli daleč.

Poudaril sem, da je ikonografsko gradivo navadno sekundaren pojav, posledica nekega dogajanja. To se jasno vidi tudi iz vsega doslej povedanega. O obredju-igri iz Torunja (ali je šlo za »peč-kovačnico« ali za »mlin«, ne vemo) se nam poroča 1440, a prva znana slika »babje peči« (Augsburg) je iz 16. stoletja. Zato pustimo v naslednjem *likovni izraz* motiva pomlajenja za zdaj mirne duše *ob strani*. Tako nam preostaneta pripovedno in mimično-dramatsko gradivo.

B. Metodični pogledi

Število *pripovednih obrazcev o pomlajenju*, ki jih imamo danes v evidenci, daleč presega število poročil o *mimično-dramatskih predstavah* tega motiva. Medtem ko skoraj ni naroda, ki bi ne poznal katerega od teh obrazcev, pa so mimično-dramatski prizori — po številu poročil sodeč — relativno redki. Oglejmo si zato najprej pripovedno blago o pomlajenju.

Etnološke in folkloristične raziskave dandanes upoštevajo, da je težko razmejiti pravljico, pripovedko, bajko drugo od druge. Prišli smo do spoznanja, da je *funkcija obrazca* tisto, kar odloča, kam ga bomo uvrstili.

Naturistična (J. Bédier) in antropološka (A. Lang, Lévy-Bruhl) šola se kljub svojim nasprotjem ujemata v naziranju, da tiči v vsaki povedki *bajčno jedro*. Angleška šola »Myth and Ritual« gre še dlje, ko stika v sleherni povedki za njenim obrednim izvorom. Takemu gledanju se je uprl med drugim A. Van Gennep. Imel je prav. Vsaka mehanična aplikacija kake sheme privede do absurdov (kaj vse so iskali v Perraultovih pravljicah!). *Vendar pa neki del povedk v resnici vsebuje bajčno jedro*. Po funkcionalističnem gledanju je bajka *obredna povedka*. »Če je kaka povedka po svojem izvoru resnična bajka,« pravi C. M. Edsman,[89] »si z njeno pomočjo lahko rekonstruiramo religiozno obredje ali kultno dramo, vsekakor pa si z njo lahko dopolnimo fragmentarne tekste.« M. Delcourtova pove isto nekoliko drugače:[90] »Danes vidimo v nekem delu ljudskih povedk nekakšno notirano transpozicijo arhaičnih običajev ali liturgij.«

[89] Edsman 36.

[90] Marie Delcourt, Légendes et cultes de héros en Grèce. Paris 1942, 3 (= Mythes et religions, 10). Navaja Edsman 37.

Prišlo je namreč nekoč do tega, da je *bajka nehala biti verska resničnost*. S tem je *obredje*, ki ga je verstvo ustvarilo, *postalo prazna forma*. Bajka se je tedaj odtrgala od svojega »funkcionalnega konteksta« in šla svojo pot; ali je ostala nedotaknjena, spremenila samo svojo funkcijo ter postala zgolj zabavi namenjena zgodba ali pa je — in to vse pogosteje — prešla v pripovedko, se razbohotila v pravljico, se odela v plašč krščanske legende. In obredje? Če ni odmrlo, je šlo tudi ono svojo pot, pri čemer je lahko doživelo spremembe, ki so ga do nespoznavnosti izmaličile.[91]

C. Tolmačenje gradiva

Aplicirajmo sedaj te teoretične poglede na naše gradivo. V njem nam je ohranjeno oboje: *prvotna bajka*, ki jo vsebuje množica pripovedk, pravljic in legend o pomlajenju, ter *zmaličena obredna forma*, ki jo predstavljajo mimično-dramatske oblike babje in moške »peči-kovačnice« pa babjega in moškega »mlina«!

Ko smo to ugotovili, se vprašamo: *Kakšno obredje* pa tiči za povedkami in mimično-dramatičnimi predstavami o pomlajenju?

Razlago bi mogli najti pri J. G. Frazerju,[92] ki je — kakor W. Mannhardt[93] — izdelal svojo teorijo o »božanskem kralju«. Ta se pomladí v ognju, ko zgori ali sam ali njegov sin ali kak drug človek ali žival namesto njega ali pa — naposled — samo njegova podoba. To je spravil Frazer v svojo shemo o *»bogu vegetacije, ki umre in spet vstane v življenje«*. Ta razlaga pa je do danes le teorija.

Kakšno je bilo obredje, ki v njem korenini motiv pomlajenja, danes ne moremo povedati. Vsekakor se je spremenilo v igre in sprevodne prizore, ki sem jih zgoraj opisal. Ob verovanjih, ki so pri nas že zbledela, pa drugod še živé, zaslutimo jedro našega motiva. Na sredpostno sredo — pravijo v Šleziji — stare krevljaste babe obžagajo, da so spet ravne; pri tem se spomnimo našega »žaganja babe«.[94] Stare babe pošljejo tudi v »babji mlin«, kjer jih semeljejo v mlada dekleta.[95] Pot nam kaže tudi precej znani običaj, ko »Pusta« sežigajo. W. Mannhardt nam ga razlaga kot »sončno in agrarno magijo«. Lutka naj bi predstavljala *duhá vegetacije: ko jo sežgemo, se življenje obnovi*. Brž ko pa

[91] Podobne misli razvija E. O. James, The Beginnings of Religion. London 1948, 131 (= Hutchinsons University Library 8, World Religions). Naznačil jih je celo že Grimm pred 100 leti. Gl. Edsman 37 in 38.

[92] J. G. Frazer, Der goldene Zweig. (The Golden Bough.) Das Geheimnis von Glauben und Sitten der Völker. (Abgekürzte Ausgabe.) Leipzig 1928.

[93] W. Mannhardt, Wald- und Feldkulte. Zweite Aufl. besorgt von Dr. W. Heuschkel. I—II. Berlin 1904—1905.

[94] »Žaganje babe« ni znano samo pri nas. Za francosko ozemlje ga razlaga A. Van Gennep zelo preprosto kot simbol sredine posta, gl. Manuel du folklore français I, 3 (Cérémonies périodiques cycliques). Paris 1947, 941 sl. (»Scier, fendre la Vieille«).

[95] Bächtold-Stäubli, HDA VI, p. b. »Mittwoch« [Jungbauer] 442.

razlagamo običaj drugače — lutka je sovražni demon, ki ga v ognju uničimo — je interpretacija težavnejša.

Okrog teh in takih teorij so se bili in se bijejo med znanstveniki (Frazer, Westermarck, Van Gennep i. dr.) hudi boji. Zanimivo pa je, da je pritegnil Mannhardtu v zadnjem času (1947) finski znanstvenik Arne Runeberg.[96]

Novo potrdilo omenjeni teoriji prinašajo, se zdi, spomeniki iz arheoloških najdb zadnjega časa. Tako sloví najdišče Ras Shamra v Siriji, odkoder navaja znani D. Dussaud[97] zanimiv tekst. Boginja 'Anat ubije Mot-a (»Smrt«), ki je začasno nadvladal njenega brata Aliyana (Baala). Francoski prevod teksta bi se po slovensko glasil takole:

('Anat) zgrabi Mota, božjega sinu,
z rezilom ga prereže,
z vevnico ga zveja,
z ognjem ga opali,
z mlinom ga stare;
po polju raztrosi njegovo meso,
da ga ptice pozobljejo.

Dussaud sam je mnenja, da se nanaša ta odlomek *na smrt in prerojenje duhá vegetacije.*[97a]

Medtem ko stika angleška šola »Myth and Ritual« za kultno dramo na območju Bližnjega Vzhoda, so se pojavili zelo hrupni raziskovalci *germanskih kultnih* obredij: O. Höfler,[98] R. Wolfram[99] in zlasti R. Stumpfl.[100] Iskali so predkrščanska germanska obredja v srednjeveških misterijih, odkrivali davne iniciacijske obrede starogermanskih »moških zvez« v ohranjenih pomladanskih običajih ter ostanke kultne drame o smrti in vstajenju v vegetacijskih verovanjih. Vse to je vodilo do absurdov, *a ni bilo brez jedra resnice.*

[96] Arne Runeberg, Witches, Demons and Fertility Magic. Analysis of their significance and mutual relations in West-European Folk Religion. Helsingfors 1947 (= Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum XIV, 4).

[97] R. Dussaud, Les découvertes de Ras Shamra (Ugarit) et l'Ancien Testament. Paris 1941 (2. izd.), 137 sl. Navaja Edsman 25 in 80.

[97a] Pozornost vzbuja v tej zvezi, kar govori »sedemkrat spečeni kruh« »zmaju« v prekmurski pravljici »O treh grahih« (Alojzij Bolhar, Slovenske narodne pravljice. Ljubljana 1932, 84): »Zmaj! Ves tvoj trud je zaman. Le, če se daš sedemkrat posejati, sedemkrat požeti, sedemkrat zmleti, sedemkrat zamesiti in sedemkrat speči, potem pridi in se ti umaknem, drugače ne!« (Pravljica je iz zbirke Kontlerja-Kompoljskega, Narodne pravljice iz Prekmurja I. 23—33 [Poznanovci]).

[98] O. Höfler, Kultische Geheimbünde der Germanen. Frankfurt a. Main. 1934.

[99] R. Wolfram, Schwerttanz und Männerbund, I—III, Kassel 1936—1938.

[100] R. Stumpfl, Kultspiele der Germanen als Ursprung des mittelalterlichen Dramas. Berlin 1936.

Bajke-povedke o pomlajenju — kakršne koli že — pa mimično-dramatske predstave z njimi v zvezi — kolikor se jih je ohranilo — *izhajajo iz starih pomladanskih obredij.* To lahko trdimo s kar največjo verjetnostjo.

D. Razvojna pot

Nekdanja *bajka* o pomlajenju je sprejela polno novih motivov, ki so jo močno spremenili in njeno jedro prekrili. Dolga je vrsta vplivov, ki so jo družno oblikovali: apokrifi in Acta Martyrum, indijske pravljice in srednjeveški kronisti, zgodbe antičnih grških in latinskih piscev, Feniks in Physiologus, ostanki Mitrovih misterijev in usedline filozofskih špekulacij pozne antike.[101] Tako so nastale konec koncev iz nekdanje bajke *(apokrifne) krščanske legende* s Kristusom in sv. Alojem (Eligijem) ali sv. Petrom na eni ter s hudičem na drugi strani, nastale so *pripovedke* in *pravljice.*

Igre o pomlajenju se pojavijo v pisanih poročilih, kakor smo videli, 15. stoletja. Toda misterijski prizori o kramarju-mazaču že od 13. stoletja dalje vpletajo motiv čudežnega mazila, ki naj stare ljudi pomladí. Misel, da se je tu — kakor v številnih drugih primerih — vtihotapil motiv iz starega poganskega obredja, dasi je prehod v moment »mazila« nejasen, je zelo mikavna in jo nekateri s prepričanjem sprejemajo.[102] Toda tu se čudežno sredstvo *samo omenja.* Od 15. stoletja dalje pa imamo igre, ki proces pomlajenja *vizuelno prikazujejo.* Vsem tem igram je lastno predvsem to, da so *burkaste* in so jih zato igrali *v pustnem času* — tuja jim je vsaka legendarna primes. Medtem ko je torej *bajka* prešla predvsem v (apokrifno) legendo, se je prelevilo *obredje* v pustno burko. V njej nastopajo spočetka (Torunj 1440) hudiči; ti pa najbrž niso prišli iz legende, marveč so kot demonske maske verjetno *še neposredna zveza s starim obredjem.* Le-to je potemtakem tja do 15. stoletja še živelo!

In res *pomeni 15. stoletje prelomnico v starih agrarnih običajih Evrope.*[103] Prav tedaj se pojavijo *pustne burke* (Fasnachtspiele, farces); o njih ravno trdijo, da *so izšle iz starih pomladanskih obredij.* Pustimo ob strani vprašanje, ali se dá to dokazati za vsako pustno burko. Pri igrah o pomlajenju je to pač jasno. A kako si razložimo prehod *kultnega* obredja v *burlesknost* pomlajenja v peči-kovačnici in mlinu?

Videti je, da so stare obredne forme v 15. stoletju v pretežnem delu Evrope dokončno podlegle krščanstvu. Ker se je obredje razkrojilo, kmečko prebivalstvo z njimi ni vedelo več kaj početi. Na drugi strani so rastla mesta tačas v svoj vzpon. V samozavestni prešernosti so meščani prevzeli prastare podeželske snovi, ki so nedavno tega izgubile poslednji skrivnostni blesk kultno-magične pomembnosti, in jih brez pomislekov presukali v grotesko in satiro. Pri tem je bil scenski rekvizit pečí in —

[101] Prim. o tem Edsman 160 sl.

[102] Edsman 64.

[103] Mošer 366—367.

Tip B

Sl. 11. *Končnica [22]* (gl. str. 180)
Fototeka Inštituta za slovensko narodopisje SAZU
(Posnetek: Božo Stajer)

Sl. 12. *Končnica [23]* (gl. str. 180)
Fototeka Inštituta za slovensko narodopisje SAZU
(Posnetek: Božo Stajer)

VRHPOLJSKI BABJI MLIN

Sl. 13 (levo): »*Vrhpoljski babji mlin*«
Zasnova in posnetek: Karel Hudoklin

Sl. 14 (desno): »*Vrhpoljski babji mlin*«. Akvarel Henrika Sbila. — Foto-arhiv Etnografskega muzeja, Ljubljana
(Posnetek: Boris Orel)

BABJI MLIN V PUSTNEM SPREVODU

Sl. 15. »*Babji mlin*« *v pustnem sprevodu v Sterzingu na Južnem Tirolskem.* — Iz: »St. Kassian - Kalender« 1942, Bressanone 1942, 43
(Posnetek: Planinschek, Bressanone)

Matična in univerzitetna knjižnica
Ljubljana

pozneje — mlina kaj hvaležna stvar. Dogajanje je moglo potekati ob njem brez težav in na moč efektno: našemljenec je zlezel vanj in drug našemljenec — ali isti z drugo krinko — je prilezel iz njega.

Kaj čuda, da je tako hvaležna snov začela izzivati slikarje, da so se lotili motiva pomlajenja po vzgledih iz iger tudi oni! Najbrž ni poteklo niti sto let med prvimi prizori o pêči-kovačnici in prvo znano slikovnico z istim motivom.

S tem v zvezi naj se dotaknem zanimivega dejstva, da pomlajuje ljudska tvornost *moške* samo v igrah iz 15. stoletja (Lübeck 1435 in 1478, Möskirch pred 1483). A že v prvi *izpričani* igri (Torunj 1440) pomlajujejo *ženske*. Edina izjema v poznejši dobi na evropskem Zahodu je francoska farsa iz 16. stoletja, ki pa je — seveda manj kakor V i c e n t o v a »Kovačnica« 1525 — že precej književno delo. Drugače je bilo, se zdi, na ruskem ozemlju. Tu je ohranila »kovačnica« svojo arhaično obliko vse do 19. stoletja in D. M a k s i m o v poroča izrečno, da v njej pomlajajo *samo* navzoče *moške;* »kovač« ženske sicer povabi, a te se vselej umaknejo.

Ruski običaj in primeri iger iz 15. stoletja bi torej pričali, da je *pomlajenje moških značilno za zgodnjo razvojno stopnjo.* Resnično se skoraj v vseh poznejših primerih iger od 16. stoletja dalje kakor tudi v vseh znanih sprevodnih prizorih pomlajajo le »stare babe«. Kot značilnost bi pa omenil, da se v arhaičnem reku o »taki« peči iz R a k e pri Krškem omenjajo ženske, medtem ko v Kastavščini pošiljajo v »fundarijo« moške.

Slikovnice nas puščajo tu na cedilu. Videli smo, da je poznal C. R o s e n k r a n z 1836 takšne, ki so upodabljale »moški«, in takšne, ki so upodabljale »babji« mlin. Oboje smo srečali tudi na švedskih »kistebrevs« iz sredine 19. stoletja.

Življenje sámo je pripomoglo, da je prevladal naposled »*babji*« mlin. *Igre in prizori so postali zgolj moška zadeva, motiv sam pa izziva k satiri.*

Nič manj zanimiva ni usoda *rekvizita,* ki se pomlajenje v njem opravlja. »*Mlin*« poznamo v mimično-dramatskih predstavah pravzaprav šele od konca 18. stoletja dalje. »Balet« iz 1773 pa gotovo ni bila B a r z a n t i j e v a zamisel. Posnel jo je bodisi po kakem sprevodnem prizoru, ki poročila o njem ni, bodisi po kaki neznani igri, ki utegne biti podobna stubaiski iz 1814. Prezreti ne smemo, da poznata 15. in 16. stoletje samo peč-kovačnico, a da v 17. stoletju pa vse do 1773 sploh ni poročil o igrah te vrste. Pri tej *200-letni vrzeli* nam pa pomagajo slikovnice. »Babjo peč« dobimo na njih samo v 16. stoletju, a že okrog 1630 se pojavi prva slikovnica z »babjim mlinom«. Njej sledi dolga vrsta »babjih mlinov« vprav skozi vse 17. in 18. tja do konca 19. stoletja. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da *izgine* rekvizit *peči*-kovačnice iz mimično-dramatskih nastopov *s koncem 16. stoletja* in da se uveljavi od 17. stoletja dalje v njih rekvizit *mlina.* Razlog za to nam bo morda dal naslednji odstavek. Še poprej pa bi rad opozoril, da poročilo iz tirolskega B r i x l e g g a 1862

dopušča domnevo, da je kazal prizor nekakšno *peč*, ter da predstavljata r u s k a igra »*kovačnico*«, b o l g a r s k o - g r š k i sprevodni prizor pa nekaj *pêči* podobnega. Brixleški primer bi bil potemtakem zanimiv survival, medtem ko je za evropski V z h o d vsekakor značilno, da je do zadnjega ohranil *prvotni* rekvizit — *peč-kovačnico* —, ki ga je uporabljala Evropa samo do konca 16. stoletja.

E. I n v e r t i r a n i r a z v o j

»Babji mlin« kot prizor v današnjih *pomladanskih ali pustnih običajih* vzbuja pozornost zaradi okolja, v katerem se pojavlja, zaradi svoje zemljepisne razširjenosti, zaradi časa, v katerem ga uprizarjajo, in zaradi oblike, v kateri ga srečujemo.

»Babji mlin« v tej obliki je znan iz o s r e d n j e i n z a h o d n e N e m č i j e. Tod ga ugotavljamo kot *pomladanski (binkoštni) običaj*, medtem ko se v a l p s k e m i n p r e d a l p s k e m s v e t u omejuje *na pustne sprevode*. Če izvzamemo Brixlegg 1862, lahko rečemo, da je rekvizit *pečí* že popolnoma neznan; »babji *mlin*« je postal *stalen pojem*.

Kot *pomladanski običaj* dobimo »babji mlin« v izrazito *kmečkem* okolju, a tudi *pustni sprevodi* alpskega in predalpskega sveta potekajo večinoma *na deželi*. Kaj naj porečemo k temu?

Igre o pomlajenju so se pojavile v 15. stoletju po mestih kot igre meščanov. Če srečamo »babji mlin« *od določene dobe dalje na kmetih*, sledí, da je podeželje pač prevzelo mestno blago. Ta pojav je v zgodovini ljudske igre dobro znan — omenim naj samo baročno dobo, ko je kmečko ljudstvo sprejemalo tedanjo šolsko in redovniško dramo in jo po svoje oblikovalo.

Bistveno za ljudsko igro je, da ni »teater«, marveč *običaj, obredje*. Značilno je zato, da se je spremenila tudi igra o »babjem mlinu« med kmečkim ljudstvom iz književne pustne burke *v obredni prizor*, ne da bi pri tem menjala svoj burkasti značaj: dobimo jo *med pomladanskimi (binkoštnimi) in pustnimi običaji!* Pri tem naj spomnim, da so pustni običaji le časovno premaknjeni pomladanski običaji. *Tako se je znašel prizor v docela spremenjeni obliki po dolgih stoletjih naposled prav tam, odkoder se je nekoč iztrgal ob razkroju poganskega pomladanskega obredja!*

Dopustna bi bila domneva, da se je vrinil prizor z motivom pomlajenja spet na deželo v dobi razcvita baročne ljudske igre, torej v 17. in 18. stoletje. Sklepali bi lahko tudi, da je vprav *kmečko okolje* nadomestilo peč-kovačnico z *mlinom*, ki je kmečkemu življenju bližji. Trditi pa je to za zdaj še težko.

F. V z h o d n o e v r o p s k o g r a d i v o

Dosedanji avtorji so pač navajali slovanske pripovedne obrazce o pomlajenju, dasi ne v popolnosti, niso pa poznali ne likovnega in ne mimično-dramatskega gradiva te vrste. W. L i u n g m a n a poročilo o

bolgarsko-grškem »babjem mlinu« (ki pa, kakor smo videli, niti ni »mlin«) je šlo mimo njih; saj še L i u n g m a n z njim ni vedel kaj prida početi. Šele C. M. E d s m a n je opozoril na ruske vire, zato je pa prezrl L i u n g m a n o v o navedbo M. A r n a u d o v a.

In vendar nam to vsekakor še borno gradivo kaže *obrise doslej neopaženih in neznanih zvez*. Ruske slikovnice nam predstavljajo čudežnega *holandskega* (!) zdravnika. Njegov nastop močno spominja na *kramarja-mazača* iz srednjeveških duhovnih iger evropskega Zahoda, da posebej ne omenim češkega »Mastička« iz 13. stoletja. Pri tem opozarjam, da je bil mlinar na prvem znanem angleškem »babjem mlinu« 1672 tudi *holandskega* rodu (the Merry D u t c h Miller)!

Omenil sem že *arhaičnost* peči-kovačnice, ki se je ohranila na ruskih slikovnicah in v igri o kovaču do 19. stoletja. Opozoril sem tudi že, da je treba pravilno interpretirati bolgarsko-grški »babji mlin« kot »babjo peč«, ki se kot *arhaična ostalina* po še neznani razvojni poti pojavi v pustnem sprevodu bolgarskih »starcev«.

Najsi bodo te in marsikatere druge *zveze* v našem predmetu danes še *nejasne*, drži pa, da imamo opravka z motivom, ki ga v mimično-dramatskih in likovnih tvorbah srečujemo od Atlantika do Urala, medtem ko segajo njegovi pripovedni obrazci še daleč čez.

G. Slovenski »babji mlin«

Ob slovenskem gradivu »babjega mlina« se varujmo predvsem prenaglega posploševanja. Drži, da je zastopan motiv pomlajenja tudi pri nas v pripovednih obrazcih, da ga poznamo v obliki »babjega mlina« v naših podeželskih pustnih sprevodih in da smo upodabljali »babji mlin« vsaj od 60-ih let prejšnjega stoletja na panjskih končnicah.

Raziskovanje naših pripovednih obrazcev o pomlajenju bi zahtevalo posebno razpravo. »Babji mlin« na naših panjskih končnicah sem skušal osvetliti. Kaj naj rečem o »babjem mlinu« v pustnih sprevodih?

Videli smo zgoraj, da predstavlja ta podeželska oblika neko določeno stopnjo invertiranega razvoja starih mestnih pustnih burk. Ako drži, da so le-te prešle iz mesta na deželo na splošno v 17.—18. stoletju, vemo za starost teh prizorov. Ne vemo pa še, odkod smo jih dobili. Naša mesta so bila nemška, vrhu tega nam ni sporočeno, da bi bili v njih kdaj uprizarjali pustne igre z motivom pomlajenja. Sprevodni prizor »babjega mlina« ni mogel priti na kmete iz naših mest. Menim, da *je šel razvoj motiva pri nas drugačno pot kakor drugje*. Razložiti si ga moremo le s *komunikacijo ljudske kulture alpskih predelov*. Niso samo dobrépoljski »zdómarji« v tujih krajih marsikaj videli in slišali in lahko prenesli v svoj domači kraj. Tudi sicer so naši ljudje dosti hodili v svet, sosedje pa k nam. Ne pozabimo, da je bila *Notranja Avstrija* (od 1546) kljub dvojezičnosti po geografskih prilikah, politični usodi in kulturnih vplivih *zelo enovito območje*. Gradivo o »babjem mlinu« na Slovenskem je doslej, žal, še premaloštevilno, da bi mogli o stvari reči dokončno besedo.

Že pripovedni obrazci pa pričajo, da smo imeli Slovenci svoj delež pri skupnem motivu pomlajenja, in še enkrat bi rad podčrtal pomen, ki ga pripisujem vragu kot mlinarju na naših panjskih končnicah. Kdo bi danes dokončno razsodil, ali gre pri tem za slučajno invencijo ali za spomin na tisto davno skupno izročilo, kot ga ilustrira torunjska igra iz 1440?

*

Po vsem povedanem je jasno vsaj to, da je »babji mlin« na naših panjskih končnicah vse prej kakor zgolj šegava domislica. V njem tiči *dobršen kos kulturne zgodovine*, za njim se skriva še mnogo nejasnih zvez, ki vabijo k bodočim raziskavanjem.

D o s t a v e k. — Ko je bila razprava že zlomljena, sem naletel po naključju še na t r i primerke panjskih končnic z »babjim mlinom«, od katerih pa sem mogel videti samo enega. Ta primerek je last »Kavarne in slaščičarne« v Kranju in je ta čas v popravilu v restavratorski delavnici Urada za spomeniško varstvo v Ljubljani. Končnica je datirana 1883, dolga je 32,5 cm, visoka 13 cm, debela 1 cm. Ikonografsko spada k tipu A in je podobna primerkom [14] do [19]. Provenience še nisem mogel ugotoviti, domnevam pa, da je končnica identična z mojim primerkom [20]. Napravili smo fotografski posnetek za fototeko Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Od ostalih primerkov te vrste se loči ta primerek najprej po fakturi. Figure so večje in tudi živeje izdelane. Lopute so precej visoko, ne morejo torej predstavljati vodnega kolesa, a tudi niso podobne loputam pravega mlina na veter. Najzanimivejša podrobnost pa sta d v e dokaj veliki okrogli lini — v eno meče mlinar staro žensko, v drugi pa se kakor v oknu ali okviru kaže pomlajena lepotica, ki jo vesel sprejema njen mož. Nekaj podobnega smo srečali na ikonografsko različnem primerku [21] iz 1900. Z desne prihaja mož s košem in grbasto starko v njem, na desni pa stoji ženska z dvignjeno desnico in moški v gorenjski noši. — Drugi primerek je last Iva S t o p a r j a iz Ljubljane. Po poročilu kustosa Etnografskega muzeja Marije J a g o d i c spada tudi ta primerek k tipu A. — O tretjem primerku imamo samo pismeno sporočilo ravnatelja Etnografskega muzeja, Borisa O r l a ; odkril je ta primerek v dunajskem Narodopisnem muzeju. Podrobnosti o njem mi ta čas (10. junija 1953) še niso znane.

Zusammenfassung

DIE ALTWEIBERMÜHLE

Ein Beitrag zur Motivik der slowenischen Bienenstockbrettchen

Die slowenischen Bienenstockbrettchen stellen ein einzigartiges Beispiel der volkstümlichen Malerei dar. Unter den unzähligen Motiven, die darauf erscheinen, ist die »Altweibermühle« (= AM) ziemlich oft vertreten. Der Verfasser unternimmt den Versuch, das Verjüngungsmotiv in seinen Erscheinungsformen übersichtlich darzulegen, um sodann an seine Deutung heranzutreten.

I. Die AM in der Volksliteratur. — Die AM ist nur eine Abart des Verjüngungsmotivs, welches im volkstümlichen Erzählgut, in der bildenden Kunst und in den volkstümlichen mimisch-dramatischen Formen zu Tage tritt. Die Volksüberlieferung kennt die Verjüngung im Jungbrunnen, die Verjüngung im Feuer — durch Umschmelzen und Umschmieden — und die Verjüngung in einer Mühle. Der Verfasser weist darauf hin, dass slowenische und kroatische Legenden des Typus Aarne-Thompson 753 (die ersteren in Aufzeichnungen von Matija

Valjavec 1859, Janez Trdina 1881, neuerdings von Milko Matičetov 1940, die letzteren in Aufzeichnungen von Ivo Jardas 1952) der ausländischen Forschung bisher unbekannt geblieben sind. Die AM aber lebt auch in der slowenischen mündlichen Überlieferung nur als Redensart, nicht als Erzählform fort.

II. Die AM in der bildenden Kunst. — A. Ausserslowenische Beispiele. a) Der Verfasser verweist vor allem auf die zwei von Bolte erstmalig beschriebenen Bilderbogen des Altweiber-Ofens (16. Jh.) und sodann auf einen in der Literatur bisher kaum bekannten ähnlichen, von D. Rovinskij beschriebenen russischen Bilderbogen (19. Jh.), auf den neuerdings C. M. Edsman aufmerksam gemacht hat. — b) Nach einer knappen Übersicht der ihm bekannten Bilderbogen vom 17. Jh. an bis in die 70er Jahre des 19. Jh., die die AM darstellen (s. Abb. 2—6), stellt er die Abhängigkeit dieser Bilder von den Abbildungen des Altweiber-Ofens fest. Es ist ihm auch gelungen, einen in der Literatur bisher unbeachteten, dem Anfang des 19. Jh. (1810?) zugehörigen deutschen Bilderbogen zu bekommen, der die AM schon als Wassermühle darstellt (s. Abb. 5). — c) Der Verfasser verweist sodann auf die ikonographischen Elemente, die die Abbildungen kennzeichnen: die anfänglich überwiegende Windmühle, das runde Loch, aus welchem die verjüngten Schönen an den Tag kommen, die Figurentypen, die auf fast allen Abbildungen wiederkehren. — B. Slowenische Bilder der AM. — a) Der Verfasser unterzieht die bisher bekannten slowenischen Bienenstockbrettchen mit dem AM-Motiv einer eingehenden Untersuchung. Er hat deren 10 auffinden können und unterscheidet darunter zwei Gattungstypen. Der Typus A (8 Brettchen, Abb. 7—10) zeigt das Mühlenäussere wie fremde Bilderbogen, der Typus B (2 Brettchen, Abb. 11—12) aber stellt das Mühleninnere dar. Eine Abhängigkeit von fremden Bilderbogen lässt sich beim Typus A insofern feststellen, als auf der Mehrzahl der Brettchen etwas der Windmühle ähnliches abgebildet wird und das typische runde Loch regelmässig auftritt. Der slowenische Künstler ersetzt aber die Windmühlenflügel bald mit dem einheimischen Wasserrad und zeigt auch in der Gestaltung der Figuren eine grosse Selbständigkeit, die im Typus B besonders zu Tage tritt. Ganz eigenartig ist, dass in zwei Beispielen (Abb. 7 u. 11) Teufel als Müller auftreten. — b) Ein interessantes Vorkommnis stellt das einem unbekannten Bilderbogen nachgemachte Bild einer AM (s. Abb. 13 u. 14) in Unterkrain dar, welche seit Ende des ersten Weltkrieges in der ganzen Gegend sprichwörtlich geworden ist. — c) Das AM-Motiv haben auch zwei bekannte slowenische Maler, Maksim Gaspari und Govdon Birolla, mehrfach künstlerisch verwertet.

III. Mimisch-dramatische Vorführungen der AM. — A. Spiel. Nach Erwähnung der Salbenkrämerszenen des Mittelalters, in denen die Verjüngung nur angedeutet wird, gibt der Verfasser eine Übersicht der vorgängigen »Verjüngungsstücke« vom 15. Jh. (s. Abb. 1 — das Titelbild des 1540 gedruckten Spieles »wie man alte Wyber jung schmidet«) angefangen und des AM-Motivs im Volksspiel bis zum Kasperl im Wiener Prater 1948. Als bisher unbeachtet wäre — nach C. M. Edsman — das volkstümliche russische, bis ins 19. Jh. übliche, von S. V. Maksimov beschriebene »Schmiedespiel« hervorzuheben. — B. Fasnachtsszenen. Indes heute die AM-Spiele kaum wo aufgeführt werden, ist die AM als Szene in den Fasnachtsumzügen nach wie vor sehr häufig. Der Verfasser erwähnt die ihm bekannten Beispiele vom Kölner Karneval 1850 an bis zu den AM-Szenen in den österreichischen Ländern (Tirol [s. Abb. 14], Salzburg, Steiermark, Burgenland), die den Brauch noch heute kennen. Auch Slowenien besass bezw. besitzt die AM in Faschingsumzügen (Boštanj an der Save um 1890, Kočevje um 1925, Dobrepolje von jeher bis 1941 [s. Abb. 16], Šentjernej 1953). — Mit der Miteinbeziehung der sogenannten AM aus Bulgarien (Stanimaka in der Umgebung von Philippopel), die der ausländischen Forschung nur aus einer kurzen Erwähnung W. Liungmans bekannt sein dürfte, erweitert sich der Umkreis des Brauches vom Westen Europas (Köln) bis zum Schwarzen Meere. Der Verfasser berichtigt jedoch die Erwähnung in dem Sinne,

dass es sich in Stanimaka um einen Altweiber-Ofen handle. Leider bleibt dieses Beispiel im Balkanraume bisher vereinzelt. — C. Pfingstbrauch. Die AM tritt endlich in den Pfingstbräuchen — nach Hartung — im Anhaltischen und — nach Sartori — in der Hohensteiner Gegend auf.

IV. Deutung der AM. — A. Allgemeines. Nach Bolte hat sich kein Autor näher mit der AM befasst. Entgegen der Meinung Boltes (1899) ist die AM in dramatischer Form nicht als Ergebnis von Bildnissen anzusehen; dem Verfasser nach seien die Bildnisse die Folge von dramatischen Aufführungen. Auch ist bemerkenswert, dass der Ofen bzw. die Schmiede im Entwicklungsgang des Verjüngungsmotivs vor der Mühle auftritt, weswegen man die Erörterungen schwerlich nur auf das Mühlen-Motiv beschränken darf. — B. Methodische Betrachtungen. Die Mythen scheinen nach funktionalistischer Sichtung des Erzählgutes auf, in ihnen werden die entsprechenden kultischen Bräuche wahrgenommen. Sobald der Mythus seiner religiösen Wirklichkeit verlustig geworden ist, ist er in Sage, Legende, Märchen übergegangen; der Brauch aber, der mit ihm verbunden war, wurde als inhaltsleere Form preisgegeben. In dieser Betrachtungsweise wäre das Material des Verjüngungsmotivs zu deuten. — C. Deutungsversuch. Das Verjüngungsmotiv ist dem uralten Frühlingskultus mit Fruchtbarkeitszauber entsprungen. — D. Werdegang der Formen. Der ins Erzählgut herabgesunkene Mythus unterlag den verschiedensten Einflüssen, der uns unbekannte vorchristliche, dem Feldkulte angehörige Verjüngungsbrauch aber wurde im 15. Jh. von den Städtern aufgegriffen und zu Fasnachtsspielen umgeformt. Die inhaltsleer gewordene kultische Handlung wurde somit ins Burleske verzerrt und den Fasnachtsbräuchen einverbleibt, wobei als Requisit der Ofen bzw. die Mühle sehr vorteilhaft mitwirkte. Es ist interessant, dass in den ältesten Beispielen Männer verjüngt werden. Das in seiner archaischen Form erhaltene russische »Schmiedespiel« ist bis ins 19. Jh. dabei geblieben. Als älteres Verjüngungsmittel tritt in den Spielen des 15. Jh. der Ofen auf, nach einer 200 jährigen Lücke aber wird er ab 1773 (Barzanti) durch die Mühle ersetzt. — E. Invertierte Entwicklung. Die AM-Szenen wurden in ihrer burlesken Form von der Landbevölkerung wieder aufgenommen und den Faschingsbzw. Frühlingsbräuchen einverleibt, was einen invertierten Entwicklungsgang darstellt — die Szenen sind in veränderter Form zu ihrem Ausgangspunkte zurückgekehrt. Die archaische Form des Ofens ist bis 1920 im bulgarisch-griechischen Beispiel erhalten geblieben. Auch die »Dampfmaschine« als AM in Brixlegg 1862 dürfte als Survival dieser Art angesehen werden. Nach Meinung des Verfassers habe das ländliche Milieu den Ofen endgültig durch die Mühle ersetzt. — F. Das osteuropäische Material. Das bisher noch spärliche Material deutet auf bisher unbeachtete und unbekannte Verbindungen hin. Auf den russischen Bilderbogen tritt der »holländische« Wunderdoktor auf, der einerseits mit dem »Merry Dutch Miller« aus dem englischen Bilderbogen 1672, andrerseits aber auch mit dem mittelalterlichen Salbenkrämer verwandt sein dürfte. Der bulgarisch-griechische Verjüngungsofen müsste im Rahmen eines eingehenden Studiums des Verjüngungsmotivs vom Atlantischen Ozean bis zum Ural und noch darüber hinaus seine Stelle finden. — G. Die slowenische AM. Das Erzählgut mit dem Verjüngungsmotiv ist ein Teil des gemeinsamen europäisch-orientalischen Gutes. Bei den Faschingsszenen wäre der Einfluss der Nachbarländer denkbar. Bei der AM auf den Bienenstockbrettchen dürfte — trotz der unleugbaren Einflüsse fremder Bilderbogen — die autochthone Überlieferung des Motivs mitgewirkt haben, wobei das Auftreten von Teufeln als Müllern nicht unbeachtet bleiben darf.